

ΥΒΡΙΣ ΚΑΙ ΝΟΣΟΣ ΦΡΕΝΩΝ ΣΤΗΝ ΤΡΑΓΩΔΙΑ ΠΕΡΣΑΙ ΤΟΥ ΑΙΣΧΥΛΟΥ *

Μελετώντας την τράγωδια *Πέρσαι* τοῦ Αἰσχύλου παρατηροῦμε ὅτι ὁ ποιη-
τὴς χρησιμοποιεῖ κατὰ κόρον τὴν συσσώρευσι (accumulatio) συνωνύμων λέ-
ξεων, οὐσιαστικῶν, ἐπιθέτων κ.τ.λ., ὅπως π.χ. στοὺς στίχ. 5-6:

οὗς αὐτὸς ἀναξ Ξέρξης βασιλεὺς
Δαρειογενὴς...

διὰ τῶν ὁποίων ἐπιτυγχάνεται ἡ αἴσθησι τῆς ἀφθονίας, καὶ μάλιστα τοῦ ὄγκου
τῆς περσικῆς στρατιᾶς κατὰ τὸ σχῆμα abundatia, ὅπου ἀναφέρεται εἴτε 1)
ρητῶς, ὅπως π.χ. στρατιᾶς πολλῆς ἔφοροι (25)· δεινοὶ πληθὸς τ' ἀνάρθμοι (40)·
πᾶς γὰρ ἱππηλάτας | καὶ πεδοστιβῆς λεὼς | σμῆνος ὡς ἐκλέλοιπεν μελισ-|σάν
σὺν ὀρχάμῳ στρατοῦ, (126-129) εἴτε 2) μὲ τὴν ἀπαρίθμησι τῶν χωρῶν τῆς
'Ασίας καὶ τῆς Αἰγύπτου, ποὺ ἐνίσχυσαν τὴν Περσία στρατιωτικῶς, ὅπως π.χ.
οἷ τε τὸ Σούσων ἡδ' Ἀγβατάνων | καὶ τὸ παλαιὸν Κίσσιον ἔρκος | προλιπόντες
ἔβαν, ... πολέμου στίφος παρέχοντες (16-20)· ἄλλους δ' ὁ μέγας καὶ πολυθρέμ-
μων | Νεῖλος ἐπεμψεν (33-34)· ἄβροδιαίτων δ' ἔπεται Ἀνδῶν | ὄχλος (41-42)·
Βαβυλὼν δ' | ἡ πολύχρυσος πάμμεικτον ὄχλον | πέμπει σύρδην (52-54) εἴτε
3) μὲ τὴν ἀναφορὰ τῆς ποικιλίας τῶν τάξεων, τῶν ὅπλων καὶ τῶν πολεμικῶν
μέσων τῆς στρατιᾶς, ὅπως π.χ. τοὶ μὲν ἐφ' ἵππων, | τοὶ δ' ἐπὶ ναῶν, πεζοὶ τε
βάδην | πολέμου στίφος παρέχοντες (18-20)· τοξοδάμαντές τ' ἡδ' ἵπποβάται
(26)· δίρρουμά τε καὶ τρίρρουμα τέλη (47)· τὸ μαχαιροφόρον τ' ἔθνος ἐκ πάσης |
'Ασίας ἔπεται, (56-57) εἴτε 4) μὲ τὴν χρησιμοποίησι φράσεων, ὀνομάτων καὶ
ἐπιθέτων, τὰ ὁποῖα δηλώνουν τρόπο, ἱκανότητα καὶ ἀνδρεία, ὅπως π.χ. φοβεροὶ
μὲν ἰδεῖν, δεινοὶ δὲ μάχην | ψυχῆς ἐδτλήμονι δόξῃ (27-28)· πολυάνδρου δ' Ἀ-
σίας θούριος ἄρχων | ... ποιμα-|νόριον θεῖον ἐλαύνει | ... ἐχυροῖσι πεποιθὼς |
στυφελοῖς ἐφέταις, χρυ-|σογόνου γενεᾶς ἰσόθεος φῶς (73-80) εἴτε 5) μὲ τὴν κατ'

* Ἀνακινώθηκε στὸ Ἑκτὸ Διεθνὲς Συμπόσιο Ἀρχαίῳ Ἑλληνικοῦ Δράματος, Δρού-
σις Κύπρου 2-5 Σεπτεμβρίου 2000.

ἐπανάληψι μνεία τοῦ χρυσοῦ, τοῦ πλούτου καὶ τῆς εὐτυχίας, τοῦ ὄλβου τῆς Περσίας, καὶ γενικώτερα τῆς Ἀσίας, ὅπως π.χ. τῶν ἀφνεῶν καὶ πολυχρύσων / ἐδράνων φύλακες (3-4)· πολυχρύσου στρατιᾶς (9)· πολύχρυσοι Σάρδεις (45)· μὴ μέγας Πλούτος κονίσας οὐδας ἀντρέψη ποδὶ / ὄλβον, ... (163-164)· ὡς ἐν μῇ πληγῇ κατέφθαρται πολὺς / ὄλβος, ... (251-252).

Ἀπὸ τὰ παραδείγματα αὐτὰ διαπιστώνομε ὅτι ὁ ὄλβος, δηλ. ἡ ὑπέρμετρη εὐτυχία, ὁ πλοῦτος, ἡ ἀφθονία καὶ τὸ πλῆθος ἀποτελοῦν τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ τοῦ περσικοῦ λαοῦ καὶ στρατοῦ, ὁ ὁποῖος ὑπὸ τὴν ἀρχηγία τοῦ θουρίου ἄρχοντος καὶ ἰσοθέου βασιλιᾶ Ξέρξη ἐξεστράτευσε ἐναντίον τῶν ὀλιγαρίθμων καὶ κατὰ πολὺ ὑποδεστέρων οἰκονομικῶς καὶ στρατιωτικῶς Ἑλλήνων. Ὁ ὄλβος, ὡς γνωστόν, ἀποτελεῖ σημαντικὸν ὄρο στὴν ἀρχαϊκὴ καὶ ἰδιαίτερα στὴν δραματικὴ ποίησι, σχέσιν ἔχοντα μὲ τοὺς δύο ἄλλους ὄρους, τὴν ὕβριν καὶ τὴν ἄτην-δίκην, ὅπως θὰ ἀναπτύξωμε κατὰ τὴν ἀναλυτικὴ ἐξέτασι τοῦ ἀρχαίου κειμένου.

Ἦδη ἀπὸ τὸν στίχ. 1 κ.έ. τῆς Παρόδου τοῦ Χοροῦ, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ καὶ τὴν ἀρχὴ τῆς τραγωδίας αὐτῆς, πληροφοροῦμεθα ὅτι ὁ περσικὸς στρατὸς ἔχει ἐκστρατεύσει κατὰ τῆς Ἑλλάδος:

*Τάδε μὲν Περσῶν τῶν οἰχομένων
Ἑλλάδ' ἐς αἶαν πιστὰ καλεῖται... (1-2)*

Ἀπὸ τὸν στίχ. 8 κ.έ. ὁμως οἱ γέροντες τοῦ Χοροῦ ἐκφράζουν τὴν ἀνησυχία καὶ τὴν ἀγωνία των διὰ τὴν τύχη καὶ τὴν ἐπιστροφὴ τοῦ Ξέρξη βασιλιᾶ καὶ τοῦ στρατοῦ του ἀπὸ τὴν δύσκολη αὐτὴ στρατιωτικὴ ἐπιχείρησι κατὰ τῆς μακρινῆς Ἑλλάδος:

*Ἀμφὶ δὲ νόστῳ τῷ βασιλείῳ
καὶ πολυχρύσου στρατιᾶς ἦδη
κακόμαντις ἄγαν ὀρσολοπεῖται
θυμὸς ἔσωθεν. (8-11)*

Τὰ κακὰ προαισθήματα, ποὺ ταράσσουν πολὺ τὴν ψυχὴ των (κακόμαντις ἄγαν ὀρσολοπεῖται / θυμὸς ἔσωθεν), ὀφείλονται ἀφ' ἐνὸς μὲν στὸ μέγα κενό, τὸ ὁποῖο ὑπάρχει σὲ ὅλη τὴν χώρα ἐξ αἰτίας τῆς ἀπουσίας τοῦ Ξέρξη καὶ τοῦ ἐπιτελείου του, τοὺς ὁποίους τώρα ἔχουν ἀντικαταστήσει καὶ ἀναλάβει τὴν διακυβέρνησι τῆς χώρας¹, καὶ ἐξ αἰτίας τῆς ἀπουσίας τῶν νέων, ποὺ ἔφυγαν διὰ τὴν Ἑλλάδα (πᾶσα γὰρ ἰσχὺς Ἀσιατογενῆς / οἴχωνκε, 12-13), καὶ ἀφ' ἐτέρου στὸ γεγονός ὅτι καμμία εἶδησι δὲν ἔφθασε ἀκόμη στὴν πρωτεύουσα τῆς Περ-

1. Βλ. σχετικὰ Dietmar Korzeniewski, «Studien zu den Persern des Aischylos.» *I Helikon* Anno VI-NN. 3-4 (Luglio - Dicembre 1966) Roma, σ. 554 κ.έ.

σίας ἀπὸ τὸ μέτωπο τοῦ πολέμου (κοῦτε τις ἄγγελος οὔτε τις ἱππεὺς / ἄστν τὸ Περσῶν ἀφικνεῖται· 14-15).

Ἀμέσως ὅμως ὁ Χορὸς ἀπὸ ἀμηχανία προβαίνει στὴν ἀπαρίθμησι καὶ τὴν περιγραφὴ τοῦ πλήθους καὶ τῆς δυνάμεως τῆς περσικῆς στρατιᾶς, ὡσὰν νὰ ἤθελαν οἱ ἴδιοι νὰ ἀπομακρύνουν ἀπὸ μέσα των τὴν βασιανιστικὴ ἀγωνία, ἐλπίζοντας ὅτι κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο θὰ ἀποκοῦσαν αὐτοπεποίθησι καὶ βεβαιότητα διὰ μίαν νίκη τοῦ στρατοῦ των.

Ἡ ἀπαρίθμησι αὐτὴ διακόπτεται στὸν στίχ. 61 μὲ τὴν ἐπανάληψι τοῦ κακοῦ προαισθήματος, ποὺ ἔχει τώρα ὁλόκληρος ὁ ἀσιατικὸς λαὸς διὰ τὸ ἄνθος τῆς περσικῆς γῆς, τὸ ὁποῖο ἔχει ἐκστρατεύσει ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος, διότι τρέμει βλέποντας τὸν χρόνον τῆς ἐπιστροφῆς τῶν παιδιῶν του νὰ παρατείνεται:

Τοιόνδ' ἄνθος Περσίδος αἶας
οἴχεται ἀνδρῶν,
οὖς πέρι πᾶσα χθὼν Ἀσιῇτις
θρέψασα πόθῳ στένεται μαλερῶ,
τοκῆς τ' ἄλοχοί θ' ἡμερολογδὸν
τείνοντα χρόνον τρομέονται. (59-64)

Ὁ φόβος ὅμως αὐτὸς τοῦ Χοροῦ ἀναστέλλεται ἐπ' ὀλίγον ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ὁ στρατὸς τοῦ Ξέρξη, ἀφοῦ διέβη τὸν πορθμὸ τῆς Ἑλλης διὰ σχεδίας, τὴν ὁποίαν ἔδεσε μὲ λινὰ σχοινιά καὶ ἐχρησιμοποίησε ὡς πέρασμα, στερεωμένο μὲ πολλὰ καρφιά, καὶ ἀφοῦ ἔβαλε ζυγὸ στὸν αὐχένα τῆς θάλασσας, ἐπέρασε ἀπέναντι στὴν Ἑλλάδα:

Πεπέρακεν μὲν ὁ περσέπτολις ἤδη
βασίλειος στρατὸς εἰς ἀν-
τίπορον γείτονα χώραν,
λινοδέσμῳ σχεδία πορθμὸν ἀμείψας
Ἀθαμαντίδος Ἑλλας,
πολύγομφον ὄδισμα
ζυγὸν ἀμφιβαλὼν αὐχένι πόντου. (65-72)

Μὲ ἐνθουσιασμὸ καὶ ἔπαρσι οἱ γέροντες τοῦ Χοροῦ τονίζουν διὰ τοῦ δραματικοῦ παρακειμένου πεπέρακεν καὶ τοῦ χαρακτηριστικοῦ ἐπιθέτου περσέπτολις (= ὁ ἐκπορθῶν πόλεις) ὅτι ὁ στρατὸς, ἀφοῦ ἔξευξε τὸν Ἑλλήσποντο μὲ σχεδία καὶ ἐδημιούργησε πέρασμα καὶ ἔβαλε ζυγὸ στὸν αὐχένα τοῦ πόντου (ζυγὸν ἀμφιβαλὼν αὐχένι πόντου), ἔχει ἤδη περάσει στὴν ἀπέναντι γειτονικὴ χώρα, τὴν Ἑλλάδα. Τὸ γεγονός ἐκτελεῖ διὰ τοὺς θεοὺς πρόκλησι, καὶ ἰδιαίτερα διὰ τὸν Ποσειδῶνα ἀσέβεια, ἐνέργεια ποὺ συνεπάγεται ὕβριν. Ἀς σημειωθῇ ὅτι παρόμοια φράσι προηγουμένως ἐχρησιμοποίησαν καὶ οἱ Λυδοί, ποὺ συμματεῖχαν

στήν ἐκστρατεία τοῦ Ξέρξη, ἀπειλώντας ὅτι θὰ βάλουν ζυγὸ δουλείας στὴν Ἑλλάδα: ζυγὸν ἀμφιβαλεῖν δούλιον Ἑλλάδι (50), δηλ. στὴν Ἀθήνα, τὴν πόλι τῆς θεᾶς Ἀθηνᾶς.

Αὐτὸς ὁ περσέπολις βασιλεὺς στρατὸς χαρακτηρίζεται ἀμέσως κατωτέρω ὡς ποιμανόριον, δηλ. ὡς ποίμνιο, καὶ μάλιστα θεῖον (74-75) ἔνεκα τοῦ ὑπερμεγέθους του πληθους, τὸ ὁποῖον ὀδηγεῖ ὁ θούριος ἄρχων τῆς πολυάνδρου Ἀσίας (73), ὁ Ξέρξης στὴν Ἑλλάδα. Τὸ μέγα αὐτὸ ἐπίτευγμα μὲ τὴν μεγαλοπρεπῆ καὶ ἀπειράριθμη στρατιὰ κάνει τοὺς ἄνδρες τοῦ Χοροῦ ὑπερήφανους, οἱ ὁποῖοι δηλώνουν κατηγορηματικὰ ὅτι κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ ἀντισταθῇ στὸ μέγα ρεῦμα τοῦ περσικοῦ στρατοῦ καὶ νὰ ἐμποδίσῃ μὲ ἰσχυρὰ φράγματα τὸ ἀδάμαστο κύμα τῆς θάλασσας (87-90), διότι ὁ στρατὸς τῶν Περσῶν εἶναι ἀκαταμάχητος καὶ ὁ λαὸς γενναῖος: ἀπρόσοιστος γὰρ ὁ Περσῶν / στρατὸς ἀλκίφρων τε λαός. (91-92). Χαρακτηριστικὸς εἶναι ὁ ἀλαζονικὸς ἰσχυρισμὸς τοῦ Χοροῦ στοὺς στίχους αὐτοὺς ὅτι ὁ περσικὸς στρατὸς εἶναι ἀκαταγώνιστος. Τὸν ἰσχυρισμὸν αὐτὸν στηρίζει στὸ γεγονός ὅτι ἐκ θεοῦ ἡ Μοῖρα ἀπὸ παλιὰ ἐπεκράτησε καὶ ὥρισε στοὺς Πέρσες νὰ ἀναλαμβάνουν πολέμους κρημνίζοντας πύργους, νὰ κάνουν συγκρούσεις μὲ τὸ ἵππικὸ καὶ νὰ καταστρέφουν πόλεις, ἔχοντας κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο τὴν κυριαρχία μόνον στὴν ξηρὰ τῆς Ἀσίας. Οἱ πόλεμοι, λοιπόν, αὐτοὶ τοὺς κατέστησαν ἐμπειροὺς καὶ ἱκανοὺς νὰ μάχωνται γενναῖα καὶ νικηφόρα.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη ὅμως πλευρὰ αὐτό, ποὺ ὥρισε ἡ Μοῖρα, ἀποτελεῖ διὰ τοὺς Πέρσες καὶ δεσμευτικὸ ὄριο, τὸ ὁποῖο ὀφείλουν νὰ σέβωνται καὶ νὰ τηροῦν:

Θεόθεν γὰρ κατὰ Μοῖρ' ἐκράτησεν
τὸ παλαιόν, ἐπέσκηψε δὲ Πέρσαις
πολέμους πυργοδαίκτους
διέπειν ἵπποχάρμας
τε κλόνοις
πόλεων τ' ἀναστάσεις. (94-99)

Ἀλλὰ οἱ Πέρσες, διεπόμενοι ἀπὸ πλεονεξία καὶ ἀλαζονεία, ὑπερέβησαν τὰ ὑπὸ τῆς Μοίρας θεθέντα ὅρια τῆς πατρίδος των καὶ διέβησαν τὴν ἀπαγορευμένη θαλάσσια περιοχὴ τοῦ Ἑλλησπόντου, διαπράττοντας ἔτσι ἓνα ἀσυγχώρητο σφάλμα: νὰ στραφοῦν ἄφοβα πρὸς τὴν θάλασσα, γεγονός τὸ ὁποῖο ἀποτελεῖ διὰ τὸν Ξέρξη καὶ τὸν στρατό του ὕβριν:

Ἔμαθον δ' εὐρυπόροιο θαλάσσης
πολιανομένας πνεύματι λάβρω
ἔσορᾶν πόντιον ἄλσος,
πίσνονι λεπτοδόμοις πεί-
σμασι λα-
οπόροις τε μηχαναῖς. (100-106)

Κατὰ τὸν Χορὸ δηλ. «Οἱ Πέρσες ἔμαθαν νὰ προσβλέπουν πρὸς τὴν ἱερὴ ἔκτασι τῆς θάλασσας μὲ εὐρύχωρα περάσματα, ἢ ὅποια ἀφρίζει ἀπὸ τὸν ὀρμητικὸ ἄνεμο, ἔχοντας ἐμπιστοσύνη στὰ λεπτοπλεγμένα σχοινιά καὶ στὰ πλοῖα, ποὺ μεταφέρουν ἀνθρώπους».

Παρὰ τὴν βούλησι, ἐπομένως, τῶν θεῶν καὶ τῆς Μοίρας ὁ Ξέρξης καὶ οἱ ὑπῆκοοί του ἀπὸ ἄγνοια ἔμαθον, δηλ. ἐκ τῶν ὑστέρων ἔκαμαν τὴν ἀλαζονικὴ σκέψι, ἀντίθετα πρὸς τὴν φύσι των, νὰ ἀσχοληθοῦν καὶ μὲ τὴν θάλασσα. Τὸ ἔμαθον ἐδῶ ἀντιτίθεται πρὸς τὴν ἑαυτῶν φύσιν καὶ πρὸς τὴν θεόθεν βούλησιν τῆς Μοίρας καὶ ἀποτελεῖ τὴν αἰτία τῆς ὑπερβάσεως τῶν ὑπὸ τῆς Μοίρας τεθέντων θείων ὁρίων, στὴν ὅποια προέβησαν οἱ Πέρσες².

Ἀξιοπρόσεκτη εἶναι ἡ φράσι ἐσορᾶν πόντιον ἄλσος, ἢ ὅποια χαρακτηρίζει τὴν θάλασσα τοῦ Ἑλλησπόντου, τὴν χωρίζουσα τὴν Ἀσία ἀπὸ τὴν Εὐρώπη, ὡς ἄλσος, μεταφορικῶς ὡς τὴν θάλασσα τοῦ θεοῦ Ποσειδῶνος. Ἡ ὑπερβασί ὅμως αὐτὴ ἀποτελεῖ διὰ τὸν Ξέρξη καὶ τὸν στρατὸ τοῦ ὕβριν, διὰ τὴν ὅποια θὰ τιμωρηθοῦν. Ἡ πρᾶξι αὐτὴ τρομάζει τοὺς ἄνδρες τοῦ Χοροῦ καὶ προκαλεῖ σὲ αὐτοὺς ἐκ νέου κακὴ προαίσθησι μὴπως ὁ θεὸς τοὺς ἐκδικηθῇ. Διὰ τοῦτο διερωτῶνται:

Δολόμητιν δ' ἀπάταν θεοῦ
τίς ἀνὴρ θνατὸς ἀλύξει;
τίς δ' κραιπνῶ ποδὶ πηδή-
ματος εὐπετέος ἀνάσσων;
Φιλόφρων γὰρ <ποτι>σαίνου-
σα τὸ πρῶτον παράγει
βροτὸν εἰς ἄρκνας Ἄτα,
τόθεν οὐκ ἔστιν ὑπὲρ θνα-
τὸν ἀλύξαντα φυγεῖν. (107-114)

Δηλ. «Τὴν δολερὴ ἀπάτη τοῦ θεοῦ», ἐρωτοῦν οἱ γέροντες τοῦ Χοροῦ, «αἰοῖς ἄνδρας θνητὸς θὰ ἀποφύγη; Ποιὸς εἶναι ἐκεῖνος ποὺ μὲ γρήγορο πόδι κατευθύνει τὸ εὐκόλο πῆδημα; Διότι ἢ Ἄτη, φιλικὴ καὶ μὲ κολακεῖες στὴν ἀρχὴ παρασύρει τὸν ἄνθρωπο στὰ δίκτυα, ἀπὸ ὅπου δὲν εἶναι δυνατὸν θνητὸς, ἀφοῦ ξεφύγη, νὰ γλυτώσῃ.» Ἐδῶ, λοιπόν, ὁ Χορὸς τονίζει ὅτι οὐδεὶς θνητὸς μπορεῖ νὰ διαφύγη τὴν δολερὴ ἀπάτη τοῦ θεοῦ (Δολόμητιν δ' ἀπάταν θεοῦ / τίς ἀνὴρ θνατὸς ἀλύξει;), διότι ἢ Ἄτη τὸν παρασύρει στὰ δίκτυα τοῦ κακοῦ (παράγει / βροτὸν εἰς ἄρκνας Ἄτα).

Διὰ νὰ κατανοήσωμε τὴν μεσσηδὸν αὐτῇ, θὰ πρέπη νὰ λάβωμε ὑπ' ὄψιν μας τὰ συμφραζόμενα. Ὁ Χορὸς ἐπιδόθηκε μὲ ἔμφασι σὲ ἕναν ἐντυπωσιακὸ ὕμνο περὶ τῆς λαμπρότητος, τῆς ἰσχύος καὶ τοῦ μεγέθους τῆς περσικῆς στρατιᾶς.

2. Πβ. Korzeniewski, ὁ.π., σ. 572 κ.έ.

Ἐξήρε ὑπὲρ τὸ δέον τὴν παντοδυναμία τοῦ Ξέρξη μὲ τὸ θεῖον ποιμανόριον (74-75), ὁ ὁποῖος ὡς ἰσόθεος φῶς (80), ἀφοῦ ὑποδούλωσε τὸν Ἑλλήσποντο, τὸ ἐπέ-
ρασε ἀπέναντι στὴν Ἑλλάδα. Αὐτὸν τὸν στρατὸ ἐτόνισε κατηγορηματικά ὅτι
κανεῖς δὲν θὰ μπορέσῃ νὰ ἀντιμετωπίσῃ (ἀπρόσοιστος γὰρ ὁ Περσῶν / στρατὸς
ἀλκίφων τε λαός. (91-92)

Ἡ αἰσιδόξῃ ὁμῶς αὐτὴ ψυχικὴ του διάθεσι μεταβάλλεται ἀπότομα. Ἀπὸ
τὴν ὑπερβολικὰ ἀλαζονικὴ πεποίθησί του διὰ μίαν νικηφόρα ἐπιτυχία στὴν Ἑλ-
λάδα ὁ Χορὸς μεταπίπτει καὶ πάλι σὲ μίαν δυσάρεστη ἀγωνία καὶ ἀσχημὴ προ-
αίσθησι. Φοβεῖται μήπως ὁ τόσον εὐδαίμων καὶ ἰσχυρὸς βασιλεὺς εὖρῃ ἀντιμέ-
τωπο τὸν θεό, τοῦ ὁποῖου τὴν δολερὴ ἀπάτη κανεῖς δὲν πρέπει νὰ ἀγνοῇ. Ἡ
Ἄττη ἀκολουθεῖ τὸν ὑβριστὴν, τυφλώνει τὸν νοῦν του καὶ τὸν ὀδηγεῖ σὲ πράξεις,
οἱ ὁποῖες προξενοῦν τὴν συμφορά. Διότι τώρα, ἐπεὶ ὁ Ξέρξης ὑπερέβη τὸ μέ-
τρο τοῦ θνητοῦ ἀνθρώπου καὶ τὰ ὅρια ποῦ τοῦ ἔθεσε ἡ Μοῖρα, ἡ μεγάλη ἐκστρα-
τεία τῶν Περσῶν κινδυνεύει νὰ καταστραφῇ στὴν Σαλαμίνα. Δι' αὐτό, λοιπόν,
τὰ κακὰ προαισθήματα τῶν ἀνδρῶν τοῦ Χοροῦ συνεχίζονται:

*Ταῦτά μοι μελαγχίτων
φρὴν ἀμύσσεται φόβῳ —
δᾶ Περσικοῦ στρατεύματος —
τοῦδε μὴ πόλις πύθη-
ται, κένανδρον μέγ' ἄστυ Σουσίδος. (115-119)*

Ἡ μαυροντυμένη ψυχὴ τοῦ Χοροῦ σπαράσσεται ἀπὸ φόβο (ταῦτά μοι με-
λαγχίτων / φρὴν ἀμύσσεται φόβῳ) μήπως ἡ πρωτεύουσα τῆς Περσίας τὰ Σοῦ-
σα, ἄδεια ἀπὸ ἄνδρες, ἀκούσῃ τὸ «ἀλλοίμονον» διὰ τὸν χαμὸ τοῦ περσικοῦ στρα-
τεύματος. Ἐδῶ δηλ. οἱ ἄνδρες τοῦ Χοροῦ ἐκφράζουν τὴν ἀνησυχία καὶ τὸν φόβο
τῶν διὰ τὴν τύχη τοῦ στρατοῦ τῶν, ἐπεὶ γινώρουν καλὰ ὅτι οἱ θεοὶ διὰ τῆς
Ἄττης τιμωροῦν τοὺς μεγάλους καὶ ἰσχυροὺς ἀνθρώπους ἐξ αἰτίας τῆς ἀλαζο-
νείας καὶ τῆς ἀσέβειάς τῶν.

Στὸ τέλος τῆς Παράδου ἔρχεται στὴ σκηνὴ βιαστικὴ ἢ βασιλίσσα Ἄτοσ-
σα, στὸ πρόσωπο τῆς ὁποίας ἡ ἀγωνία εἶναι κατὰδηλῃ. Χαρακτηριστικὴ εἶναι
ἡ προσφώνησι τῶν ἀνδρῶν τοῦ Χοροῦ πρὸς τὴν βασιλομήτορα:

*ὦ βαθυζώνων ἄνασσα Περσίδων ὑπερτάτη,
μῆτερ ἢ Ξέρξον γεραία, χαῖρε, Δαρείων γύναι·
θεοῦ μὲν εὐνάτειρα Περσῶν, θεοῦ δὲ καὶ μήτηρ ἔφως,
εἴ τι μὴ daίμων παλαιὸς νῦν μεθέστηκε στρατῷ. (155-158)*

Στοὺς στίχους αὐτοὺς οἱ γέροντες τοῦ Χοροῦ ἐκφράζουν τὴν ἀνησυχία τῶν
καὶ πάλι διὰ τὴν τύχη τῆς ἐκστρατείας αὐτῆς καὶ συγχρόνως μὲ τὴν ὑποθετικὴ
πρότασι εἴ τι μὴ daίμων παλαιὸς νῦν μεθέστηκε στρατῷ ὑπαινίσσονται ὅτι μπο-

ροῦν ἀκόμη νὰ προσφωνοῦν τὴν Ἀτοσσα μητέρα τοῦ Ξέρξη ὡς θεοῦ, ἐφ' ὅσον ἡ παλιὰ εὐδαιμονία τῶν Περσῶν, τὴν ὁποία ἐδημιούργησε ὁ Δαρεῖος διακυβερνώντας τὴν Περσία σύμφωνα μὲ τὰ ὅσα ὥρισε ἡ Μοῖρα, ὑφίσταται καὶ τώρα ἐπὶ βασιλείας τοῦ Ξέρξη, χωρὶς αὐτὸς νὰ ἔχη χάσει τὴν «θεία» δύναμι καὶ δόξα του καὶ νὰ μὴν ἔχη μεταβληθῇ τίποτε μέσα στὸν στρατό. Ἡ ὑποθετικὴ αὐτὴ διατύπωσι τοῦ Χοροῦ ὡς πρὸς τὴν προσφώνησι τῆς βασιλομήτορος ἐνίσχυσε ἀκόμη περισσότερο τὴν ἀγωνία καὶ τὸν φόβο της. Ταραγμένη τονίζει ὅτι καὶ τὴν δική της ψυχὴ ἔγνοια τὴν ταράσσει: *Καί με καρδίαν ἀμύσσει φροντίς* (161)· δι' αὐτὸ ζητεῖ ἀπὸ τοὺς γέροντες τοῦ Χοροῦ σὲ αὐτὰ ποῦ θὰ ἀκούσουν (176-214) διὰ τὸ δυσόλιον τῆς περασμένης νύκτας ὄνειρό της μὲ τίς δύο ὠραιότατες καὶ καλοντυμένες γυναῖκες καὶ τὴν ἁμαξά μὲ ἡνίοχο τὸν Ξέρξη, καθὼς ἐπίσης καὶ μὲ τὸ ἀφύσικο θέαμα τοῦ ἀετοῦ καὶ τοῦ γερακιοῦ ποῦ ἀντίκρισε, ὅταν ἐξύπνησε, σύμβουλοι καλοὶ νὰ γίνουν (170-172).

Ὁ Χορὸς συμβουλεύει τὴν Ἀτοσσα πρὸς ἀποφυγὴ παντὸς κακοῦ νὰ προσευχηθῇ στοὺς θεοὺς καὶ ἔπειτα χοεὺς νὰ χύσῃ στὴν Γῇ καὶ στοὺς νεκροὺς καὶ νὰ ζητήσῃ τὴν βοήθεια τοῦ συζύγου της Δαρείου ἀπὸ τὸν Ἄδῃ (215-225).

Αἴφνης εἰσέρχεται στὴν σκηνὴ ὁ Πέρσης ἀγγελιοφόρος ἀπὸ τὴν Σαλαμῖνα καὶ ἀναγγέλλει τὴν ἤττα τοῦ Ξέρξη καὶ τὴν καταστροφὴ ὅλου τοῦ περσικοῦ στρατοῦ:

ὥς ἐν μιᾷ πληγῇ κατέφθαρται πολὺς
 ὄλβος, τὸ Περσῶν δ' ἄνθος οἴχεται πεσόν.
 Ὡμοι, κακὸν μὲν πρῶτον ἀγγέλλειν κακά·
 ὅμως δ' ἀνάγκη πᾶν ἀναπτύξαι πάθος,
 Πέρσαι· στρατὸς γὰρ πᾶς ὄλωλε βαρβάρων. (251-255)

Ἡ συντομία καὶ ἡ παρρησία, καθὼς ἐπίσης καὶ τὸ ἀσύνδετο σχῆμα τῶν στίχων αὐτῶν τῆς ἀγγελικῆς ρήσεως φανερώνουν τὴν τραγικὴ θέσι, στὴν ὁποία εὐρίσκεται τὴν στιγμὴ αὐτὴ ὁ ἀγγελιοφόρος, ὅπως ὁ ἴδιος ὁμολογεῖ: ὥς ἐν μιᾷ πληγῇ κατέφθαρται πολὺς / ὄλβος, τὸ Περσῶν δ' ἄνθος οἴχεται πεσόν. Δηλ. «πῶς μὲ ἔνα κτύπημα ἔχει καταστραφῇ ἡ μεγάλῃ εὐτυχία καὶ τὸ ἄνθος τῶν Περσῶν ἔπεσε καὶ πάει.» Καὶ συνεχίζει: Ὡμοι, κακὸν μὲν πρῶτον ἀγγέλλειν κακά· / ὅμως δ' ἀνάγκη πᾶν ἀναπτύξαι πάθος, / Πέρσαι· στρατὸς γὰρ πᾶς ὄλωλε βαρβάρων. Δηλ. «Ὡμιέ, εἶναι κακὸ βέβαια νὰ ἀναγγέλλῃ κανεὶς πρῶτος κακὰς εἰδήσεις· ἀλλ' ὅμως εἶναι ἀνάγκη, Πέρσες, νὰ φέρω στὸ φῶς ὅλη τὴν συμφορὰ· διότι ὁ στρατὸς ὅλος τῶν βαρβάρων ἔχει χαθῇ.» Ἔτσι ἀνακοινώνονται ἡ καταστροφὴ τοῦ μεγάλου ὄλβου τῶν Περσῶν καὶ ἡ πανωλεθρία τῆς περσικῆς νεολαίας, καὶ γενικώτερα ὅλης τῆς στρατιᾶς τῶν βαρβάρων.

Στὴν ἐρώτησι τῆς Ἀτόσσας πόσα ἦσαν τὰ ἑλληνικὰ πλοῖα, ποῦ ἐτόλμησαν νὰ συνάψουν μάχην μὲ τὸν περσικὸ στόλο (334-336), ὁ ἀγγελιοφόρος ἀπαντᾷ

ὅτι, ἂν ἡ νίκη ἐξαρτᾶτο ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν πλοίων, ὅπωςδὴποτε θὰ νικοῦσαν οἱ βάρβαροι... Ἀλλὰ ὅπως ἐγίναν ἔτσι τὰ πράγματα, κάποιος δαίμων κατέστρεψε τὸν στρατό:

Πλήθους μὲν ἂν σάφ' ἴσθ' ἑκατι βάρβαρον

ναυσὶν κρατῆσαι

Ἄλλ' ὦδε δαίμων τις κατέφθειρε στρατόν, ... (337-345)

Ὁ ἀγγελιοφόρος ἔντρομος ἀκόμη ἀπὸ τὴν φρίκη τῆς ἀνέλπιστης ἥττας δὲν μπορεῖ νὰ κατανοήσῃ πῶς ἐπῆλθε ἡ συμφορὰ αὐτὴ στὸν Ξέρξη. Τὸ ὅτι ἡ γιγαντιαία καὶ τόσον ἰσχυρὴ στρατιά του ἡττήθηκε, καὶ μάλιστα μὲ σημαντικώτατες ἀπώλειες, ἀπὸ τὶς πάρα πολὺ ὀλίγες ἐλληνικὲς στρατιωτικὲς δυνάμεις, μολονότι ἐκείνη διέθετε τόσον πολὺ ὀργανωμένες τάξεις μάχης, δὲν εἶναι σὲ θέσι ὁ ἴδιος νὰ ἐξηγήσῃ ἀκριβῶς τὸ γεγονὸς αὐτό. Δὲν διστάζει ὅμως τὴν ἥττα αὐτὴ νὰ ἀποδώσῃ σὲ κάποιον δαίμονα, ὁ ὁποῖος ἔθεσε στὴν ζυγαριὰ τὰ βάρη ἔτσι, ὥστε νὰ κλίνη ἡ τύχη ὅχι ἴσα καὶ στὰ δύο μέρη³: *τάλαντα βρῖσας οὐκ ἰσορροπῶ τύχῃ* (346). Ἐντυπωσιακὸς εἶναι ὁ τρόπος, μὲ τὸν ὁποῖο ὁ ἀγγελιοφόρος ἐκφράζει ἀπότομα καὶ ἀναιτιολόγητα τὴν γνώμη του περὶ τῆς ἀναμείξεως κάποιου δαίμονα στὴν καταστροφὴ τοῦ περσικοῦ στρατοῦ, γνώμη ποὺ κυριαρχεῖ μέχρι τὸ τέλος τῆς σκηνῆς τοῦ ἀγγελιοφόρου. Κάποιος δαίμων, λοιπόν, κατέστρεψε τοὺς Πέρσες καὶ ὅχι οἱ Ἕλληνες. Ὁ ἀγγελιοφόρος, ὡς ἓνας ἄνθρωπος τοῦ λαοῦ, δὲν εἶναι σὲ θέσι νὰ ἐρμηνεύσῃ τὴν νίκη τῶν Ἑλλήνων καὶ τὴν ἥττα τῶν Περσῶν ἀλλιῶς. Ἡ ἐλληνικὴ νίκη υπερβαίνει τὴν λογικὴ του καὶ θεωρεῖται ἀπὸ αὐτὸν ὡς θαῦμα. Μόνον ἔτσι ἐξηγεῖται τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ ὀλιγάριθμοι Ἕλληνες μὲ τὶς πενιχρὲς στρατιωτικὲς δυνάμεις κατάρθωσαν νὰ κατατροπώσουν τοὺς πολυπληθεῖς Πέρσες μὲ φοβερὸν ἐξοπλισμό. Ἡ παιδεία καὶ ἡ κοινωνικὴ κατάστασίς του δὲν τὸν βοηθοῦν νὰ κατανοήσῃ καὶ νὰ ἐξηγήσῃ τὸ πολεμικὸ αὐτὸ ἐπίτευγμα τῶν προγόνων μας ὡς νίκη τῆς ἐλληνικῆς, προπάντων δὲ τῆς ἀθηναϊκῆς ἀρετῆς καὶ τόλμης κατὰ τὸν δίκαιο αὐτὸν ἀγῶνά των, ὑπὸ τὴν συγκατάνευσι βέβαια τῶν θεῶν ἀπέναντι στὸ πλῆθος καὶ στὸν πλοῦτο τῆς ἐπιτιθεμένης καὶ βιαιοπραγοῦσας Ἀνατολῆς⁴, ἀλλὰ τὸ ἐκλαμβάνει, σύμφωνα μὲ τὴν λαϊκὴ ἀντίληψιν, μόνον ὡς ἐπέμβασι καὶ συμπαράστασι τῶν θεῶν ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων. Καὶ δικαιολογώντας τὴν νίκη τῶν Ἑλλήνων ὁ ἀγγελιοφόρος ἰσχυρίζεται κατηγορηματικὰ ὅτι οἱ θεοὶ πόλιν σφύζουσι Παλλάδος θεᾶς (347). Ἔτσι, λοιπόν, ἐγίνε πεποιοῦσά του ὅτι ὑπεράνθρωπος καὶ υπερφυσικὲς δυνάμεις ἐπενέβησαν καὶ ἔκριναν τὸν ἀγῶνα ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος. Στὴν σκηνὴ τοῦ ἀγγελιοφόρου ἡ ἀποψὶς τοῦ ὅμως αὐτὴ παρασιωπᾶται καὶ δὲν διατυπώνεται ἀμέσως. Ὁ ἀγγελιοφόρος ἀναγγέλλει

3. Πβ. Wilhelm Kierdorf, «Erlebnis und Darstellung der Perserkriege.» *Hypomnemata* Heft 16, (1966), σ. 67.

4. Βλ. Kierdorf, ὁ.π., σ. 113 κ.έ.

τὴν ἔκβασι τῆς ναυμαχίας καὶ ἐπισημαίνει τὶς ἀπώλειες τῶν Περσῶν, ἀναφέροντας καὶ τὰ ὀνόματα μιᾶς σειρᾶς ἀπὸ ἀρχηγούς τοῦ περσικοῦ στρατοῦ, οἱ ὁποῖοι ἔπεσαν στὸ πεδίο τῆς μάχης, χωρὶς νὰ μνημονεύη οὔτε μία λέξι σχετικὴ μὲ τὴν ὑπαρξί κάποιου θεοῦ ἢ δαίμονος πίσω ἀπὸ τὴν καταστροφή αὐτή. Ὡς αὐτόπτης μάρτυς ἀφηγεῖται ὅ,τι ἀκριβῶς διαδραματίσθηκε στὴν ναυμαχία, χωρὶς νὰ ἀναφέρῃ τίποτε σχετικὰ μὲ τὸ ἂν οἱ θεοὶ εἶχαν λόγους ἢ σχέσεις μὲ τὸ θέμα αὐτό, μέχρι τὴν στιγμή κατὰ τὴν ὁποία αὐτὸς προκλήθηκε ἀπὸ τὴν ἀνωτέρω ἐρώτησι τῆς Ἀτοσσας σχετικὴ μὲ τὴν ναυτικὴ δύναμι τῶν Ἑλλήνων.

Σὲ ἄλλη ἐρώτησι τῆς Ἀτοσσας ποιοὶ ἄρχισαν πρῶτοι τὴν μάχην ἀπὸ τοὺς δύο, οἱ Ἑλληνες ἢ ὁ δικός της γιὸς ἀπὸ ἀλαζονικὴ πεποίθησι διὰ τὸ πλῆθος τῶν πλοίων του (πλήθει καταυχήσας νεῶν; 352), ὁ ἀγγελιοφόρος δίδει ἀπάντησι θεολογική⁵:

*Ἦρξεν μὲν, ὦ δέσποινα, τοῦ παντός κακοῦ
φανεῖς ἀλάστωρ ἢ κακὸς δαίμων ποθέν. (353-354)*

Κατὰ τὸν ἀγγελιοφόρο, τὴν ἀρχὴ ὅλης τῆς συμφορᾶς ἔκαμε ἡ ἐκδικητικὴ θεότης, πὺ ἐμφανίσθηκε ἀπὸ κάπου ἢ ὁ κακὸς δαίμων. Ἐδῶ παρατηροῦμε ὅτι ὁ δαίμων τις κατέφθειρε στρατὸν τοῦ προηγούμενου χωρίου (345) χαρακτηρίζεται ὡς ἀλάστωρ ἢ κακὸς δαίμων, ἐνῶ πρόκειται περὶ τοῦ ἰδίου δαίμονος, ὁ ὁποῖος ἄρχισε τὴν μάχην καὶ κατέστρεψε τὸν στρατό.

Συνεχίζοντας ὁ ἀγγελιοφόρος λέγει ὅτι ἓνας ἄνδρας, πὺ ἦλθε ἀπὸ τὸν στρατὸ τῶν Ἀθηναίων, εἶπε στὸν Ξέρξην ἓνα παραπλανητικὸ σχέδιο, τὸ ὁποῖο θὰ ἐφάρμοζαν δῆθεν τὸ πρῶτὴ τῆς ἐπομένης οἱ Ἑλληνες στὸ στενὸ τῆς Ψυττάλειας. Ὁ Ξέρξης ὅμως χωρὶς νὰ ἀντιληφθῇ τὸν δόλο τοῦ Ἑλλήνα οὔτε καὶ τὸν φθόνον τῶν θεῶν: *Ὁ δ' εὐθὺς ὡς ἤκουσεν, οὐ ξυνεῖς δόλον / Ἑλληνος ἀνδρὸς οὐδὲ τὸν θεῶν φθόνον* (361-362), ὅπως ὁ ἀγγελιοφόρος ἀναφέρει, προέβη σὲ ἐσφαλμένη κατὰ τὴν μάχην τακτικὴ ἐξ αἰτίας βέβαια τοῦ ἀπατηλοῦ σχεδίου τοῦ Ἀθηναίου ἀνδρὸς καὶ ἔτσι ὑπέστη βαρεῖαν ἥττα. Ἐνταῦθα ὁ ποιητὴς ὑπαινίσσεται τὸν ὑπηρέτη καὶ παιδαγωγὸ τῶν παιδιῶν τοῦ Θεμιστοκλῆ Σίκιννον, ὁ ὁποῖος ἐστάλη στὸ στρατόπεδο τῶν Περσῶν, διὰ νὰ τοὺς ἀνακοινώσῃ τὸ δολερὸ τέχνασμα τοῦ Θεμιστοκλῆ. Ἐτσι, λοιπόν, ὁ ἀγγελιοφόρος ἀποδίδει τὴν ἀποτυχημένη τακτικὴ τοῦ Ξέρξην στὴν Σαλαμίνα στὸν δόλο τοῦ ὑπηρέτη τοῦ Θεμιστοκλῆ καὶ συγχρόνως στὸν φθόνον τῶν θεῶν, ἀκολουθώντας τὴν λαϊκὴν περὶ θεῶν ἀντίληψιν, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποίαν οἱ θεοὶ ἀπὸ φόβο καὶ φθόνον μήπως μειωθῇ τὸ μεγαλεῖόν των τιμωροῦν καὶ ταπεινώνουν τοὺς θνητούς, οἱ ὁποῖοι συνοδεύονται ἀπὸ ὑπέρμετρη ἐπιτυχία στὴν ζωὴ των καὶ κομπάζουν δι' αὐτήν⁶.

5. Βλ. Peter-Rudolf Schulz, «Göttliches und Menschliches Handeln bei Aischylos.» Διδ. διατρ., Kiel 1962, σ. 13.

6. Βλ. N. Wecklein - Εὐγ. Ζωμαρίδου, «Αἰσχύλου δράματα σφζόμενα καὶ ἀπολω-

Ὁ ἀγγελιοφόρος, θέλοντας καὶ πάλι νὰ δικαιολογήσῃ τὸν Ξέρξη, σπεύδει νὰ ἐπαναλάβῃ ὅτι ἐκεῖνος δὲν ἐγνώριζε αὐτὰ πού ἐπρόκειτο νὰ συμβοῦν ἀπὸ τὴν ἐπέμβασι τῶν θεῶν: οὐ γὰρ τὸ μέλλον ἐκ θεῶν ἡπίστατο (373).

Τίθεται ὁμῶς τὸ ἐρώτημα: πῶς οἱ δύο αὐτὲς δρῶσες δυνάμεις, ἡ ἐκδικητικὴ θεότης (ἀλάστωρ) καὶ τὸ τέχνασμα τοῦ Θεμιστοκλῆ συσχετίζονται ἐδῶ; Ὁ κακὸς δαίμων ταυτίζεται μὲ τὸ πρόσωπο τοῦ Σικίνου; Ἡ καὶ οἱ δύο αὐτὲς δυνάμεις ἔδρασαν μαζὶ ταυτοχρόνως; Τὰ ζητήματα αὐτὰ οὐδὲλως ἀπασχολοῦν τὸν ἀγγελιοφόρο. Ὅπωςδὴποτε ὅμως εἶναι ὄντως πεπεισμένοι ὅτι ἡ ἡττα εἶναι ἀποτέλεσμα θείας ἐπεμβάσεως, χωρὶς νὰ ἐξηγήσῃ τὴν περίεργη αὐτὴν ἀποφί του. Ὁ ἀγγελιοφόρος, μὴ διαθέτοντας στρατιωτικὴ πείρα καὶ στρατηγικὰ προσόντα καὶ ἐπηρεαζόμενος ἀπὸ τὴν λαμπρότητα καὶ τὴν πολυπληθῆ δύναμι τῆς περσικῆς στρατῆς καὶ υποτιμώντας τὴν ἀξία τῶν ἐλληνικῶν δυνάμεων, φαντάζεται ὅτι ἔδρασαν ἄλλες δυνάμεις, ὑπερφυσικές, οἱ ὁποῖες ἔδωσαν τὴν νίκη στοὺς Ἕλληνες⁷. Ἄν πράγματι ὅμως οἱ θεοὶ ἀνemeίχθησαν τόσον πολὺ στὴν ναυμαχία, ὥστε νὰ καταστραφῇ ὁ στόλος τοῦ Ξέρξη, ποῖον λόγον εἶχαν νὰ τὸν πλήξουν τόσον ἀνελέητα καὶ νὰ ὑποστηρίξουν τοὺς Ἕλληνες; Περὶ τῆς αἰνιγματικῆς αὐτῆς συνεργασίας μεταξὺ θεῶν καὶ Ἑλλήνων ὁ ἀγγελιοφόρος οὐδὲν ἀναφέρει. Ἐπαναλαμβάνει ὅμως συνεχῶς ὅτι στὴν Σαλαμίνα συνέπραξαν οἱ θεοὶ ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων.

Ὁ ἀγγελιοφόρος, ἀναφερόμενος στὴν περίπτωσι τῆς Ψυττάλειας, ὅπου οἱ εὐγενεῖς Πέρσες δέχθηκαν τὸ μοιραῖο κτύπημα ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες, λόγῳ τοῦ ὅτι ὁ Ξέρξης ἐλογάριασε ἐσφαλμένα τὸ μέλλον (κακῶς τὸ μέλλον ἱστορῶν 454), ἔχει τὴν γνώμη ὅτι ὁ θεὸς ἔδωσε τὴν δόξα τῆς νίκης στοὺς Ἕλληνες: Ὡς γὰρ θεὸς / ναῶν ἔδωκε κῆδος Ἑλλήσιν μάχης, (454-455).

Τότε ὁ Ξέρξης, βλέποντας ἀπὸ τὸ ὄρος Αἰγάλεω τὴν συμφορὰ, ἐξέσπασε σὲ γοερὲς κραυγὲς καί, ἀφοῦ ἐξέσχισε τοὺς πέπλους του, διέταξε τὸν περσικὸ στρατὸ νὰ τραπῇ εἰς φυγὴν (465-471).

Ἀκούοντας ὅλα αὐτὰ ἡ βασίλισσα καὶ ἀπευθυνόμενη πρὸς τὸν μισητὸ δαίμονα λέγει:

Ὡ στυγνὸ δαίμων, ὥς ἄρ' ἔψευσας φρενῶν
Πέρσας· (472-473)

λότων ἀποσπάσματα μετὰ ἐξηγητικῶν καὶ κριτικῶν σημειώσεων.» Τόμ. πρῶτος: Γενικὴ Εἰσαγωγή. Πέρσαι καὶ Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβας, ἐν Λειψία 1891 = Αἰσχύλου Πέρσαι. Μετάφρασις: Β. Δρεμισιώτης. Ἀνατύπ. Β. Γ. Βασιλείου, Ἀθῆναι (ἄ.ἔ.), σσ. 54-55, ὑποσημ. 2 καὶ Ε. R. Dodds, «Οἱ Ἕλληνες καὶ τὸ παράλογο.» Μετάφραση καὶ Εἰσαγωγή Γιώργη Γιατρομανωλάκη. Ἀθῆναι 1978, σ. 43. Σημειωτέον ὅτι ὁ Πλάτων ἀπορρίπτει τὸν φθόνον τῶν θεῶν: «ὁ φθόνος ἔξω τοῦ θείου χοροῦ ἵσταται.» (Φαῖδρ. 247a), καθὼς ἐπίσης καὶ ὁ Ἀριστοτέλης: «οὔτε τὸ θεῖον φθονερόν ἐνδέχεται εἶναι, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν παροιμίαν πολλὰ ψεύδονται ἄνθρωποι.» (Φυσ. 1, 2). Πβ. καὶ Schulz, ὁ.π., σ. 13 κ.ἑ.

7. Περισσότερα βλ. Schulz, ὁ.π., σσ. 12-16.

Ἡ προσφώνησι τῆς Ἀτοσσας ᾧ στυγνὲ δαῖμον δείχνει τὴν σχέσι τοῦ μισητοῦ δαίμονα μετὰ τὴν συμφορὰ αὐτῇ, ὁ ὅποιος τὴν προκάλεσε καὶ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο διέψευσε τὶς ἐλπίδες τῶν Περσῶν.

Συνεχίζοντας ἡ Ἀτοσσα παρατηρεῖ ὅτι ὁ γιὸς τῆς βοῆκε τραγικὴ τιμωρία ἀπὸ τὴν ἐνδοξῇ Ἀθῆνα ὕστερα ἀπὸ τὸν ὀλεθρο τῶν βαρβάρων στὸν Μαραθῶνα προηγουμένως, διὰ τοὺς ὁποίους ὁ Ξέρξης, πιστεύοντας ὅτι θὰ πάρῃ ἐκδίκησι κατὰ τὴν ἐκστρατεία αὐτῇ ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος, προξένησε τόσον μεγάλο πλῆθος ἀπὸ δεινὰ:

πικρὰν δὲ παῖς ἔμὸς τιμωρίαν
κλεινῶν Ἀθηνῶν ἤδρε, κοῦκ ἀπήρκεσαν
οὐδς πρόσθε Μαραθῶν βαρβάρων ἀπώλεσεν·
ὦν ἀντίποινα παῖς ἔμὸς πράξειν δοκῶν
τοσόνδε πλῆθος πημάτων ἐπέσπασεν. (473-477)

Ἡ Ἀτοσσα μετὰ τοὺς δύο τελευταίους στίχους προσπαθεῖ νὰ δικαιολογήσῃ τὴν τολμηρὴ καὶ ἐπικίνδυνη αὐτὴν ἐκστρατεία μετὰ τὶς τραγικὲς τῆς ἀπώλειες: ὦν ἀντίποινα παῖς ἔμὸς πράξειν δοκῶν / τοσόνδε πλῆθος πημάτων ἐπέσπασεν. Ἐδῶ ἡ βασιλομήτωρ ὡς δικαιολογία τῆς ἀποφάσεως αὐτῆς τοῦ Ξέρξη προβάλλει τὰ ἀντίποινα, δηλ. τὴν ἐκδίκησί του διὰ τοὺς Πέρσας, οἱ ὅποιοι ἐφονεύθησαν στὸν Μαραθῶνα. Τὸ ἐπιχείρημα ὅμως αὐτὸ τῆς Ἀτοσσας δὲν μᾶς πείθει. Ἐκεῖνο ποῦ παρώτρυνε τὸν Ξέρξη, κατὰ τὴν γνώμη μας, νὰ ἐκστρατεύσῃ ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος ἦταν τὸ πάθος τῆς πλεονεξίας καὶ ὄχι τὰ ἀντίποινα.

Τελειώνοντας τὴν ἀγγελικὴ ρῆσί του ὁ Πέρσης δηλώνει ὅτι πολλὰ παρέλειψε νὰ ἀναφέρῃ ἀπὸ τὰ κακά, ποὺ ἔρριξε ὁ θεὸς στοὺς Πέρσας:

πολλὰ δ' ἐκλείπω λέγων
κακῶν ἃ Πέρσαις ἐγκατέσκηψεν θεός. (513-514)

Ὁ ἀγγελιοφόρος, λοιπόν, δὲν ἐπιρρίπτει εὐθῆνες στὸν Ξέρξη διὰ τὴν ἥττα καὶ τὰ κακά, τὰ ὅποια ἐπακολούθησαν, ἀλλὰ τολμᾷ νὰ τὰ ἀποδώσῃ στὸν θεό.

Ὁ Χορός, ἀπευθυνόμενος πρὸς τὸν δαίμονα, ὅπως ἀκριβῶς ἔκαμε καὶ ἡ Ἀτοσσα προηγουμένως (472 κ.έ.), λέγει τὰ ἑξῆς:

Ὡ δουπόνητε δαῖμον, ὡς ἄγαν βαρὺς
ποδοῖν ἐνήλου παντὶ Περσικῷ γένει. (515-516)

Ἐδῶ καὶ ὁ Χορὸς ἐπιρρίπτει μομφὴ ὄχι στὸν Ξέρξη, ἀλλὰ στὸν δαίμονα, ὁ ὅποιος πολὺ βαρὶὰ ποδοπάτησε μετὰ τὰ δύο τοῦ πόδια ὅλο τὸ γένος τῶν Περσῶν.

Στὸ πρῶτο Στάσιμο (532 κ.έ.), κατὰ τὴν γνώμη τοῦ Χοροῦ, ὁ Ζεὺς κατέστρεψε τὸν στρατὸ τῶν ἀλαζόνων καὶ πολυαρίθμων Περσῶν καὶ ἐσκέπασε μετὰ μαῦρο πένθος τὶς πόλεις Σοῦσα καὶ Ἀγβάτανα:

ὦ Ζεῦ βασιλεῦ, νῦν <γὰρ> Περσῶν
 τῶν μεγαλάρχων καὶ πολυάνδρων
 στρατιὰν ὀλέσας
 ἄστυ τὸ Σούσων ἤδ' Ἀγβατάνων
 πένθει δνοφερῷ κατέκρυψας· (532-536)

Ἄξια προσοχῆς εἶναι ἡ χρῆσι τῶν ἐπιθέτων: νῦν <γὰρ> Περσῶν / τῶν μεγαλάρχων καὶ πολυανθῶν, δηλωτικῶν τοῦ μὲν πρώτου τῆς ὕβρεως, τοῦ δὲ δευτέρου τοῦ πλήθους καὶ τῆς ἀφθονίας, τὰ ὅποια προκάλεσαν τὴν προσοχὴ καὶ τὴν μῆνιν τοῦ Διός.

Στὴν Στροφή α' (548-553) ὅμως οἱ ἄνδρες τοῦ Χοροῦ μὲ ἀγανάκτησι ξεσποῦν καὶ πάλι σὲ γοεροὺς θρήνους καὶ ἐπιτιμοῦν τὸν Ξέρξη, θεωρώντας αὐτὸν ὑπαίτιο τῆς ἥττας καὶ τῆς συμφορᾶς, διότι αὐτὸς ὠδήγησε τὴν περσικὴ στρατιὰ στὴν Ἑλλάδα, αὐτὸς τὴν κατέστρεψε καὶ αὐτὸς ἀπερίσκεπτα διηύθυνε τὰ πάντα στὰ ποντοπόρα πλοῖα:

— Νῦν γὰρ δὴ πρόπασα μὲν στένει
 γαῦ' Ἀσίς ἐκκενουμένα.
 Ξέρξης μὲν ἄγαγεν, ποποῖ,
 Ξέρξης δ' ἀπώλεσεν, τοτοῖ,
 Ξέρξης
 δὲ πάντ' ἐπέσπε δυσφρόνως
 βαρίδεσι ποντίας.

Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ἐπανάληψι τοῦ ὄν. Ξέρξης στὴν ἀρχὴ τοῦ στίχου κατὰ τὸ σχῆμα τῆς ἀναφορᾶς ἢ ἀλλιῶς ἐπαναφορᾶς σὲ τρεῖς συνεχόμενους στίχους μὲ τὰ σχετλιαστικὰ ἐπιφωνήματα ποποῖ καὶ τοτοῖ⁸. Διὰ τοῦ σχήματος αὐτοῦ καὶ τοῦ ἐπιρρ. δυσφρόνως («μὲ ἀφροσύνη») τονίζεται μὲ ἔμφασι ἀπὸ τὸν Χορὸ ἡ ὑπαιτιότης τοῦ Ξέρξη διὰ τὴν ἥττα καὶ τὴν καταστροφὴ τῆς περσικῆς στρατιᾶς.

Μετὰ τὴν τελετουργικὴ διαδικασία τῶν προσευχῶν τῶν γερόντων τοῦ Χοροῦ στοὺς θεοὺς τοῦ Ἄδῃ καὶ τῶν χοῶν, ποὺ προσέφερε ἡ Ἄτοσσα στὴν Γῇ καὶ στοὺς νεκροὺς, διὰ τῶν ὁποίων ἐζητήθη ἡ βοήθεια τοῦ νεκροῦ συζύγου της, ὁ Δαρεῖος ἐμφανίζεται ἐπὶ τῆς σκηνῆς, βλέποντας ὅλους γύρω του νὰ εἶναι ἔντρομοι καὶ θλιμμένοι. Ἀπὸ τὸν διάλογο ποὺ ἄνοιξε αὐτὸς μὲ τὴν γυναῖκά του πληροφορεῖται πρῶτα ὅτι ἡ περσικὴ δύναμι ἔχει καταστραφῆ: διαπεπόρθηται τὰ Περσῶν πρᾶγμαθ', ὡς εἰπεῖν ἔπος (714) καὶ ὅτι πέριξ τῶν Ἀθηνῶν ὅλος ὁ

8. Κατὰ τὸ ἴδιο σχῆμα ὁ Χορὸς ἐπαναλαμβάνει τὴν λ. νᾶες ἐπίσης σὲ τρεῖς στίχους μὲ τὰ ἐπιφ. ποποῖ, τοτοῖ. (560-562).

στρατὸς ἔχει ἐντελῶς καταστραφῆ, τὸν ὁποῖο ὠδήγησε ἐκεῖ ὁ Ξέρξης: ἀμφ' Ἀθίνας πᾶς κατέφθαρται στρατός. (716).

Ὁ Δαρεῖος, γνωρίζοντας ὅτι μία ἐκστρατεία κατὰ τῆς Ἑλλάδος εἶναι πολὺ ἐπικίνδυνη ἐπιχείρησι, καὶ μάλιστα ἀνόητη, ἐρωτᾷ: «Ἀπὸ τὴν ξηρὰ ἢ τὴν θάλασσα ἔκαμε αὐτὴν ἐδῶ τὴν ἀπόπειρα ὁ μωρὸς Ξέρξης;»:

Πεζὸς ἢ ναύτης δὲ πείραν τήνδ' ἐμώρανεν τάλας; (719)

Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ χρῆσι τῆς φράσεως πείραν τήνδ' ἐμώρανεν. Τὸ μωραίνω συντάσσεται ἐδῶ μὲ τὴν αἰτ. πείραν ὡς σύστοιχο ἀντικείμενο ἀντὶ μωρίαν τήνδ' ἐμώρανεν. Διὰ τὴν καλὺτερη κατανόησι τοῦ στίχου αὐτοῦ θὰ ἀνέμενε κανεὶς περιπῶν τὴν ἐξῆς διατύπωσι: Πεζῇ ἢ κατὰ θάλατταν δὲ πείραν (= ἀπόπειρα) τήνδε μωρῶς (= ἀνόητως) ἐπειράθη ὁ τάλας (Ξέρξης); Κατὰ τὸν Δαρεῖο, λοιπόν, ἡ κατὰ τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τὸν δυστυχησμένο Ξέρξη ἀναληφθεῖσα ἐκστρατεία ὑπῆρξε ἐντελῶς ἀνόητη (ἐμώρανεν).

Σὲ ἄλλη ἐρώτησί του: «Πῶς ἓνας τόσον μέγας στρατὸς μπόρεσε νὰ μεταφερθῇ στὸ ἀπέναντι μέρος;» (Πῶς δὲ καὶ στρατὸς τοσόσδε πεζὸς ἤνυσεν περᾶν; 721), ἢ Ἄτοσσα τὸν πληροφορεῖ ὅτι ὁ Ξέρξης «ἔξευξε μὲ μηχανὰς τὸν πορθμὸ τῆς Ἑλλης, ὥστε νὰ ἔχῃ πέρασμα». (Μηχαναῖς ἔξευξεν Ἑλλης πορθμόν, ὥστ' ἔχειν πόρον 722).

Καὶ ἀκολουθεῖ ἡ εὐλογία ἐρώτησι: «Καὶ ἔφερε εἰς πέρας αὐτὸ ἐδῶ τὸ ἔργο, ὥστε νὰ κλείσῃ τὸν Βόσπορον τὸν μέγαν;» (Καὶ τόδ' ἐξέπραξεν, ὥστε Βόσπορον κλῆσαι μέγαν; 723). Ἡ Ἄτοσσα ἀπαντᾷ κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο, ὅπως καὶ ὁ ἀγγελιοφόρος:

᾿Ωδ' ἔχει γνῶμης δέ πού τις δαιμόνων ξυνήφατο. (724)

Δηλ. «Ἐτσι ἔχει ἡ κατάστασι· καὶ ἂν δὲν ἀπατῶμαι, κάποιος θεὸς συνήργησε στὸ ἔργο του».

Τὸ ρῆμα ξυνήφατο χρησιμοποιεῖται ἐδῶ ἐπὶ συλλήψεως ιδέας ἢ σχεδίου καὶ ἐπὶ περαιτέρω συνεργασίας κάποιου δαίμονα στὴν ἐκτέλεσι τοῦ ἔργου αὐτοῦ, τὸ ὁποῖο ὑπερβαίνει τὸ μέτρο καὶ τὰ καθωρισμένα ὅρια: κάποιος ἀπὸ τοὺς δαίμονες ἔλαβε μέρος στὸ σχέδιο αὐτὸ καὶ ἐβοήθησε καὶ στὴν ἐκτέλεσί του. Ἡ Ἄτοσσα μὲ τὴν ἀποψὶ τῆς αὐτῆς ἐπιδιώκει νὰ μετριάσῃ κάπως τὸ ἀνοσιούργημα τῆς ζευξέως τοῦ Ἑλλησπόντου, ἀποδίδοντας ἔτσι τὴν εὐθύνη καὶ στὸν συνεργήσαντα δαίμονα, γεγονὸς τὸ ὁποῖο ἐπιβεβαιώνει στὸν ἐπόμενο στίχο ὁ Δαρεῖος. Αὐτὸς τώρα ἀποκαλύπτει τὴν οὐσία τῶν πραγμάτων:

Φεῦ, μέγας τις ἦλθε δαίμων, ὥστε μὴ φρονεῖν καλῶς. (725)

Δηλ. «Ἀλλοίμονο, κάποιος μέγας δαίμων ἦλθε, ὥστε ὁ Ξέρξης νὰ μὴ σκέπτεται σωστά».

ἽΟ μέγας τις δαίμων εἶναι αὐτός ὁ κακὸς δαίμων τοῦ στίχου 354, ὑπὸ τὴν δύναμι καὶ τὴν ἐπίδρασι τοῦ ὁποίου διετέλεσε ὁ Ξέρξης, ὥστε νὰ χάσῃ τὰ λογικά του: ὥστε μὴ φρονεῖν καλῶς. Ὁ Δαρεῖος θεωρεῖ τὸν Ξέρξη ὡς υπεύθυνον τῆς ἥττας λόγῳ τῆς ἀφροσύνης του. Στὴν συνέχεια ἡμῶς τοῦ λόγου του κάνει μίαν σημαντικὴ διαπίστωση: ἡ καταστροφὴ τοῦ περσικοῦ στρατοῦ στὴν Σαλαμῖνα δὲν εἶναι παρὰ ἡ ἐπαλήθευσι τῶν χρησμῶν, ἡ ἐκπλήρωσι τῶν ὁποίων ἀνατέθηκε στὸν Ξέρξη, χωρὶς ὅμως ὁ ἴδιος νὰ τὸ γνωρίζῃ:

Φεῦ, ταχεῖά γ' ἦλθε χρησμῶν πράξις, ἐς δὲ παῖδ' ἐμὸν
Ζεὺς ἀπέσκηπεν τελευτὴν θεσφάτων· ἐγὼ δέ που
διὰ μακροῦ χρόνου τάδ' ἠῦχον ἐκτελεστήσειν θεοῦς·
ἀλλ' ὅταν σπεύδῃ τις αὐτός, χῶ θεὸς συνάπτεται. (739-742)

«Ἀλλοίμονο, γρήγορῃ ἦλθε βέβαια ἡ πραγματοποίησι τῶν χρησμῶν καὶ ἐπάνω στὸν γιὸ τὸν δικό μου ὁ Ζεὺς ἔριξε τὴν ἐκπλήρωσι τῶν θείων ἀποφάσεων», λέγει ὁ Δαρεῖος καὶ συνεχίζει: «καὶ ἐγὼ ἤλπιζα ὅτι ἴσως οἱ θεοὶ θὰ φέρουν ἐντελῶς εἰς πέρας αὐτὰ ἐδῶ μετὰ παρέλευσι μακροῦ χρόνου· ἀλλὰ ὅταν βιάζεται κανεὶς ὁ ἴδιος, καὶ ὁ θεὸς συντάσσεται μαζί του καὶ τὸν βοηθεῖ».

Ἡ ἄξιος σχολιασμοῦ εἶναι ὁ γνωμικὸς χαρακτήρας τοῦ στίχ. 742: ἀλλ' ὅταν σπεύδῃ τις αὐτός, χῶ θεὸς συνάπτεται. Καὶ ἐδῶ χρησιμοποιοῖται τὸ ἴδιο ρῆμα συνάπτεται μὲ ὑποκ. χῶ θεός, ὅπως καὶ προηγουμένως στὸν στίχ. 724: ... τις δαίμων ξυνήφατο (βλ. ἀνωτ., σ. 597). Ἡ φράσι χῶ θεὸς συνάπτεται δηλώνει ὅτι, ὅταν κάποιος βιάζεται νὰ διαπράξῃ μίαν ἁμαρτίαν, τότε καὶ ὁ θεὸς συναινέσει σιωπηρῶς εἰς ἐκεῖνο, ποὺ προτίθεται νὰ κάμῃ αὐτός καὶ τὸν βοηθεῖ. Τὴν ἐπίσπευσι τῆς πραγματοποιήσεως τῶν θεσφάτων προκάλεσε ὁ Ξέρξης, τὴν ὁποίαν προθύμως υἱοθέτησε ὁ θεὸς ὡς ἀρωγός του στὴν διάπραξι τῆς ἁμαρτίας. Ἐπομένως, ἡ καταστροφὴ τοῦ περσικοῦ στρατεύματος θὰ ἦτο δυνατόν νὰ συμβῇ πολὺ ἀργότερα, καὶ μάλιστα ὑπὸ ἄλλες περιστάσεις καὶ ὅχι κατ' ἀνάγκην ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ Ξέρξη. Αὐτὸ ἄλλωστε ὑποδηλώνει καὶ ἡ ἀπορία τοῦ Δαρείου, ὅταν πληροφορεῖται τὴν ἐκπλήρωσι τῶν χρησμῶν στὸ πρόσωπο τοῦ Ξέρξη. Ὅλα αὐτά, ποὺ διέπραξε ὁ γιός του, ἀποδίδει στὴν ἄγνοια καὶ στὴν ἑλλειψὶ πείρας, καθὼς ἐπίσης καὶ στὸ θράσος τῆς νεότητός του:

Παῖς δ' ἐμὸς τάδ' οὐ κατειδὼς ἤγνυσεν νέῳ θράσει· (744)

Δηλ. «Ὁ γιὸς ὁ δικός μου χωρὶς νὰ γνωρίζῃ καλὰ αὐτὰ ἐδῶ ἐνήργησε γρήγορα μὲ τὸ θράσος τῆς νεότητός του».

Ὁ Δαρεῖος στὸν στίχο αὐτὸν καταλογίζει εὐθύνες στὸν Ξέρξη διὰ τὴν ἐκστρατεία αὐτὴ καὶ τὴν ἀποτυχία της, ἡ ὁποία ὀφείλεται στὴν ἄγνοια τῶν στρατιωτικῶν πραγμάτων καὶ στὴν νεανικὴ θρασύτητα καὶ τόλμη του. Ὅπως πρωτύτερα, λοιπόν, ὁ ἀγγελιοφόρος ἐπεσήμανε τὴν ἄγνοια τοῦ Ξέρξη ὡς αἰτία τῶν

ἐσφαλμένων ἐνεργειῶν του (π.χ. οὐ ξυνεῖς δόλον 361· οὐ γὰρ τὸ μέλλον ἐκ θεῶν ἡπίστατο 373 καὶ κακῶς τὸ μέλλον ἱστορῶν 454), ἔτσι καὶ ὁ Δαρεῖος ἐδῶ ἀναφέρειται εἰς αὐτήν: οὐ κατειδῶς ἤνυσεν νέφ' θράσει.

Ὁρθῇ εἶναι ἡ παρατήρηση τοῦ Bruno Snell⁹ ὅτι «ἡ ὕβρις στήν τραγωδία Πέρσαι εἶναι ἄγνοια, ἡ ὁποία τραυματίζει τὴν σωφροσύνην —γνωστὸ σὲ μᾶς μοτίβο ἤδη ἀπὸ τὸν Ὅμηρο—».

Στοὺς κατωτέρω στίχους ὁ Δαρεῖος περιγράφει τὴν ὕβριν, τὴν ὁποία διέπραξε ὁ Ξέρξης στὸν Ἑλλήσποντο:

δοσις Ἑλλήσποντον ἱρὸν δοῦλον ὡς δεσμώμασιν
ἤλπισε σχήσειν ῥέοντα, Βόσπορον ῥέον θεοῦ
καὶ πόρον μετεροῦθμιζε, καὶ πέδαις σφυρηλάτοις
περιβαλὼν πολλὴν κέλευθον ἤνυσεν πολλῷ στρατῷ.
Θνητὸς ὦν θεῶν τε πάντων ᾤετ', οὐκ εὐβουλίᾳ,
καὶ Ποσειδῶνος κρατήσιν· (745-750)

Σύμφωνα μὲ τὸ κείμενο αὐτό, δύο εἶναι οἱ σοβαροὶ λόγοι τῆς ἥττας τοῦ Ξέρξη κατὰ τὸν Δαρεῖο: ἡ γεφύρωσι τοῦ Ἑλλήσποντου καὶ τὸ μέγα πλῆθος τῆς περσικῆς στρατιᾶς, προϊόντα τῆς ὕβρεως¹⁰. Ἡ κατασκευή τῆς γέφυρας στὸν Ἑλλήσποντο μὲ πλοῖα ἀλυσοδεμένα, τὰ ὁποῖα μὲ σφυρηλατημένα δεσμὰ ἔνωσε καὶ ἐσχημάτισε μέγα πέρασμα διὰ τὸν πολλὸν στρατό, ἀποτελεῖ φοβερὸ ἀμάρτημα, διότι μὲ τὴν ἐνέργειαν αὐτὴ ὁ Ξέρξης ἠθέλησε νὰ ὑποδουλώσῃ τὸν ἱερὸ καὶ θεῖο Βόσπορο (δοσις Ἑλλήσποντον ἱρὸν δοῦλον ὡς δεσμώμασιν / ἤλπισε σχήσειν ῥέοντα, Βόσπορον ῥέον θεοῦ / καὶ πόρον μετεροῦθμιζε, καὶ πέδαις σφυρηλάτοις / περιβαλὼν πολλὴν κέλευθον ἤνυσεν πολλῷ στρατῷ.). Τόσον πολὺ προχώρησε διὰ τῆς ἱταμότητός του, ὥστε αὐτὸς παρ' ὅτι θνητὸς ἐνόμιζε, χωρὶς φρόνησι, ὅτι θὰ ἐπικρατήσῃ καὶ τῶν θεῶν ὅλων, καὶ μάλιστα τοῦ Ποσειδῶνος: θνητὸς ὦν θεῶν τε πάντων ᾤετ', οὐκ εὐβουλίᾳ, / καὶ Ποσειδῶνος κρατήσιν. Τὰ δεσμὰ ποῦ ἔβαλε στὸν Ἑλλήσποντο ἀπέδειξαν ἐμπράκτως τὴν ὑπέρμετρη ἀλαζονεία του καὶ ἀποτελοῦν φανερὴ πρόκλησι πρὸς τοὺς θεοὺς καὶ καθαρὴ ἐπίδειξι τῆς μεγάλης στρατιωτικῆς του δυνάμεως: ... πολλὴν κέλευθον ἤνυσεν πολλῷ στρατῷ. Ὁ Ξέρξης, ἀφοῦ ἔδειξε ὅλην του τὴν ἀσέβεια, ἐνήργησε μὲ θράσος καὶ ἀφροσύνη, πιστευόντας ὅτι θὰ συγκρατήσῃ μὲ δεσμὰ τὸ ρεῦμα τοῦ θεοῦ. Ὁ νέος αὐτὸς ἀλαζών, κατεχόμενος ὑπὸ τὴν μέθην καὶ τὴν νοσηρὴν σκέψιν του, ἔφθασε σὲ μία μανιακὴ οἴησι, ὥστε νὰ θεωρῇ βέβαιον ὅτι εἶναι ἰσθθός ἡ καὶ ἀνώτερος τῶν θεῶν, περιφρονώντας καὶ ἀγνοώντας ἐντελῶς τὴν ὑπαρξί των. Ἦτο ἄραγε στὰ λογικά του, ὅταν ἀποφάσιζε νὰ ἐνεργήσῃ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο; Ἀφοῦ ἡ

9. «Aischylos und das Handeln im Drama.» *Philologus*, Supplementband XX, Heft I, Leipzig 1928, σ. 70 κ.έ.

10. Πβ. Korzeniewski, ζ.π., σ. 571.

Ἄτοσσα διηγῆθηκε στὸν Δαρεῖο διὰ τὴν γεφύρωσι τοῦ Ἑλλησπόντου καὶ τὸ κλείσιμο τοῦ Βοσπόρου, ὁ συνετὸς Δαρεῖος ἀποφάνθηκε πρωτύτερα¹¹:

Φεῦ, μέγας τις ἦλθε δαίμων, ὥστε μὴ φρονεῖν καλῶς. (725)

Τώρα ὅμως, ἀμέσως παρακάτω, ὁ Δαρεῖος, ὥσάν νὰ ἦτο ἱατρός, διατυπώνει ἐκ νέου διὰ τὴν ἴδια ἐνέργεια τοῦ γιοῦ του τὴν διάγνωσί του σαφῆ καὶ ἀδυσώπητη ὑπὸ τύπον ἐρωτήσεως:

πῶς τὰδ' οὐ νόσος φρενῶν
εἶχε παῖδ' ἐμόν;
(750-751)

Δηλ. «Πῶς ἀρρώστια τοῦ μυαλοῦ δὲν κατεῖχε τὸν γιό τὸν δικό μου ὡς πρὸς αὐτὰ ἐδῶ ποῦ ἔκανε;»

Ἡ ἀπόφασι, λοιπόν, τοῦ Ξέρξη νὰ πράξῃ αὐτὰ ἐδῶ, δηλ. νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος ἐκστρατεία καὶ τὴν γεφύρωσι τοῦ Ἑλλησπόντου, ἦτο πράγματι νοσηρὴ. Ὁ Ξέρξης δὲν εἶχε πλέον σῶες τις φρένες του οὕτως, ὥστε, ὑπερτιμώντας τὶς δυνάμεις τὶς δικές του καὶ ὑποτιμώντας τὴν παντοδυναμία τῶν θεῶν, ἀπετόλμησε νὰ ἀγωνισθῇ ἐναντίον των. Ὁ Δαρεῖος ὅμως τὴν νόσον φρενῶν τοῦ Ξέρξη ἀπέδωσε σὲ ἐξωγενῆ παράγοντα, ὅπως εἶδαμε: Φεῦ, μέγας τις ἦλθε δαίμων, ὥστε μὴ φρονεῖν καλῶς. (725) Τὸ μὴ φρονεῖν καλῶς ἢ ὅπως ὁ ἴδιος εἶπε προηγουμένως οὐκ εὐβουλία (749), δηλ. «δίχως καλὴ σκέψι, μὴ σκεπτόμενος ὀρθά», ἀποτελοῦν τὴν νόσον φρενῶν. Ὁ μέγας τις δαίμων ἦλθε καὶ «ἐδαιμόνισε» τὸν Ξέρξη, τὸν ἔκαμε δηλ. νὰ δαιμονισθῇ, τὸν παραπλάνησε καὶ τὸν ὥθησε πρὸς τὴν μαυινὰ ὑπερεκτίμησι τῆς δυνάμεως καὶ τοῦ πλούτου του, ὥστε νὰ πιστεῦῃ ὅτι ἡ ἰσχὺς του δὲν ἔχει ὅρια· οὔτε ἄνθρωποι οὔτε θεοὶ θὰμποροῦσαν νὰ ἀντισταθοῦν σὲ αὐτόν. Ὁ δαίμων αὐτὸς τοῦ ἄρπαξε τὴν καθαρὰ σκέψι καὶ τοῦ ἐθόλωσε τὸ μυαλό, προξενώντας τὴν τύφλωσι τοῦ νοῦ, τὴν μοιραία νόσον φρενῶν, ἡ ὁποία τὸν ὠδήγησε στὶς ἐγκληματικὰ καὶ ἀνίερους ἐκείνες πράξεις.

Ἡ στοργικὴ ὅμως βασιλομήτωρ Ἄτοσσα, θέλοντας νὰ δικαιολογήσῃ τὰ τραγικὰ σφάλματα τοῦ γιοῦ της, θεωρεῖ ὡς αἰτία τῆς ἥττας καὶ τῆς συμφορᾶς τῶν Περσῶν ἄλλα πρόσωπα. Ὡς βασικὸν παράγοντα τῆς ἐσφαλμένης τακτικῆς, τὴν ὁποία ἀκολούθησε ὁ Ξέρξης, ἐπικαλεῖται τὴν συναναστροφή του μὲ κακοὺς ἀνθρώπους, οἱ ὁποιοὶ τὸν δασκάλεψαν ἀνορθόδοξα:

Ταῦτά τοι κακοῖς δμῶν ἀνδράσιν διδάσκεται
θούριος Ξέρξης·
(753-754)

«Αὐτὰ βεβαίως διδάσκεται ὁ ὀρμητικὸς Ξέρξης συναναστρεφόμενος μὲ

11. Βλ. ἀνωτ., σ. 597 κ.έ.

κακοὺς ἀνθρώπους», λέγει ἡ Ἄτοσσα· καὶ ἀπευθυνόμενη ἅμεσα στὸν Δαρεῖο συνεχίζει:

λέγουσι δ' ὥς σὺ μὲν μέγαν τέκνοις
πλοῦτον ἐκτήσω ξὺν αἰχμῇ, τὸν δ' ἀνδρῖας ὕπο
ἔνδον αἰχμάζειν, πατρῶον δ' ὄλβον οὐδὲν αὐξάνειν.
Τοιάδ' ἐξ ἀνδρῶν οὐκ εἶδη πολλάκις κλύων κακῶν
τῇρδ' ἐβούλευσεν κέλευθον καὶ στρατεύμ' ἐφ' Ἑλλάδα. (754-758)

«Λέγου», ἀναφέρει ἡ Ἄτοσσα, «ὅτι σὺ μὲν ἀπέκτησες πολλὰ πλοῦτη διὰ τὰ παιδιὰ σου μὲ τὸν πόλεμο, ἐκεῖνος ὅμως ἀπὸ ἀνδρῖας πολεμαίει μέσα στὴν πατρίδα του καὶ δὲν αὐξάνει καθόλου τὸν μέγαν πλοῦτο, ποὺ τοῦ ἄφησε ὁ πατέρας του. Ἀκούοντας πολλὲς φορὲς τέτοιες κατηγορίες ἀπεφάσισε νὰ ἀκολουθήσῃ αὐτὸν τὸν δρόμο καὶ νὰ ἐπιχειρήσῃ τὴν ἐκστρατεία κατὰ τῆς Ἑλλάδος».

Ἡ Ἄτοσσα στὸ χωρίο αὐτὸ θίγει τὸ θέμα τοῦ ὄλβου, ὁ ὁποῖος εἶναι στενὰ συνδεδεμένος μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Δαρείου. Ὅπως καὶ σὲ προηγούμενο στίχο της ἀπευθυνόμενη πρὸς τὸν σύζυγό της ἐξαίρει τὸ γεγονός ὅτι ὁ Δαρεῖος ἐξεπέρασε ὅλους τοὺς ἀνθρώπους στὴν ἀπόκτησι τοῦ ὄλβου: Ὡς βροτῶν πάντων ὑπερσχῶν ὄλβον εὐτυχεῖ πότμῳ (709), ἔτσι καὶ ἐδῶ πληροφορεῖ τὸν Δαρεῖο ὅτι οἱ κακοὶ σύμβουλοι τοῦ Ξέρξη ἐπαινοῦν βέβαια αὐτὸν διὰ τὸν ὄλβον του, ποὺ ἀπέκτησε διὰ τὰ παιδιὰ του, ἀλλὰ κατακρίνουν τὸν Ξέρξη, διότι ἀπὸ ἀνδρῖας διεξάγει πολέμους μόνον ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς πατρίδος του καὶ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο δὲν αὐξάνει καθόλου τὸν πατρῶον ὄλβον. Ἐξ αἰτίας, λοιπόν, τῶν μομφῶν, τίς ὁποῖες ὁ ἴδιος ὁ Ξέρξης πολλὰς φορὰς ἔκουσε εἰς βάρος του, ὑπέπεσε στὸ σφάλμα νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἐκστρατεία αὐτὴ ἐκτὸς τῶν ὁρίων τῆς πατρίδος του καὶ νὰ ὑποστῇ τὰ ὀλέθρια ἀποτελέσματά της.

Ἀπὸ τοὺς ἐπόμενους δύο στίχους ὅμως πληροφορούμεθα ὅτι ὁ Δαρεῖος, ὅταν ζοῦσε, εἶχε προειδοποιήσει καὶ ἀποτρέψει τὸν Ξέρξη ἀπὸ ἑνὸς ἐπικίνδυνου πόλεμο ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος, ἀλλὰ ἐκεῖνος δὲν ἔλαβε καθόλου ὑπ' ὄψιν τὴς ἐντολῆς του:

Ξέρξης δ' ἐμὸς παῖς νέος ἐὼν νέα φρονεῖ,
κοῦ μνημονεύει τὰς ἐμὰς ἐπιστολάς· (782-783)

Ὁ Δαρεῖος ἐδῶ προσπαθεῖ νὰ δικαιολογήσῃ κάπως τὴς λανθασμένες ἐnergείες τοῦ Ξέρξη λόγῳ τοῦ νεαροῦ τῆς ἡλικίας του, ἀλλὰ τὸν φέγει διὰ τὴν ἀνυπακοή του στὴς δικές του συμβουλές, μὲ τίς ὁποῖες τὸν ἀπέτρεπε ἀπὸ τὸν πόλεμο κατὰ τῆς Ἑλλάδος¹².

Ὁ Δαρεῖος γνωρίζει ἀπὸ παλαιούς χρησμούς ὅτι καὶ ὁ στρατός, ποὺ ἐπέ-

12. Βλ. Kierdorf, ὁ.π., σ. 61 κ.έ.

ζησε καὶ ἔμεινε στὴν Ἑλλάδα, δὲν θὰ κατορθώσῃ νὰ ἐπιστρέψῃ σῶως στὴν Ἀσία (796-797). Συνεχίζοντας δὲ τὴν προφητεία του παρατηρεῖ:

*Μίμνουσι δ' ἔνθα πεδίον Ἀσωπὸς ῥοαῖς
ἄρδει, φίλον πιάσμα Βοιωτῶν χθονί·
οὐ σφιν κακῶν ὕψιστ' ἐπαμμένει παθεῖν,
ὑβρεως ἄποινα κἀθέων φρονημάτων* (805-808)

Στοὺς στίχους αὐτοὺς ὁ Δαρεῖος προφητεῖει ὅτι τοὺς Πέρσες, οἱ ὁποῖοι παρέμειναν στὴν Βοιωτία μετὰ τὴν ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχία, ἀναμένει νὰ πάθουν φοβερὴ συμφορὰ στὶς Πλαταιᾶς ὡς τιμωρία διὰ τὴν ἀλαζονεία καὶ τὴν ἀσέβειά των: ὑβρεως ἄποινα κἀθέων φρονημάτων. Ὁ στίχος αὐτὸς μὲ τὴν σύντομη ἀλλὰ σαφῆ διατύπωσι αἰτιολογεῖ τὴν ἀναμενόμενη νέα τιμωρία τῶν Περσῶν. Ἡ ὕβρις, λοιπόν, καὶ τὰ ἄθεα φρονήματα ἔχουν ὡς ἐπακόλουθο τὴν τιμωρία, διότι οἱ Πέρσες, ὅταν ἦλθαν στὴν Ἑλλάδα, προέβησαν σὲ ἀνίερες πράξεις:

*οἱ γῆν μολόντες Ἑλλάδ' οὐ θεῶν βρέτη
ῆδοῦντο συλᾶν οὐδὲ πιμπράναι νεώς·
βωμοὶ δ' αἴστοι, δαιμόνων θ' ἰδρύματα
πρόρριζα φύρδην ἐξανέστραπται βάθρων.* (809-812)

«διότι αὐτοί, ὅταν ἦλθαν στὴν Ἑλλάδα», λέγει ὁ Δαρεῖος, «δὲν αἰσχύνοντο νὰ λεηλατοῦν τὰ ἀγάλματα τῶν θεῶν καὶ νὰ καῖνε τοὺς ναοὺς· οἱ βωμοὶ ἀφανισμένοι καὶ τὰ οἰκήματα τῶν θεῶν ἐκ βάθρων ἀνάκατα ἔχουν ὁλοσχερῶς ἀνατραπῆ».

Καὶ συνεχίζει:

*Τοιγὰρ κακῶς δράσαντες οὐκ ἐλάσσονα
πάσχουσι, τὰ δὲ μέλλουσι, κοῦδένω κακῶν
κηρπὶς ὑπεστίν, ἀλλ' ἔτ' ἐκπιδύεται.* (813-815)

Κατὰ τὸν Δαρεῖο, «Ἐπειδὴ οἱ Πέρσες προέβησαν σὲ ἀνίερες πράξεις, παθαίνουν ὅχι ὀλιγώτερα, καὶ ἄλλα πρόκειται νὰ ὑποστοῦν, καὶ ἀκόμη δὲν φαίνεται ὁ πυθμένας τῶν κακῶν, ἀλλὰ εἰσέτι ἀναβλύζουν».

Ἐδῶ δηλ. ὁ συνετὸς βασιλιάς μὲ ὕφος αὐστηρὸ προικωνίζεται καὶ νέα δεινά, τὰ ὁποῖα θὰ πλῆξουν τὸν ὑπόλοιπο περσικὸ στρατὸ στὶς Πλαταιᾶς ὡς ἀντίποινα τῶν ἀνοσιουργημάτων, τὰ ὁποῖα διεπράχθησαν στὴν Ἑλλάδα καὶ ἐμπίπτουν στὴν ἱεροσουλία, δηλ. στὸν χώρο τοῦ θεοῦ, καὶ ἀποτελοῦν ἡθικὴ παράβασι. Ὁ Δαρεῖος σὲ ἀντίθεσι πρὸς τὸν Χορό, ὁ ὁποῖος ὑποστηρίζει ὅτι ἡ δολομυτικὴ ἀπάτα τοῦ θεοῦ (107) παρασύρει τοὺς θνητοὺς στὰ δίκτυα τοῦ κακοῦ (βλ. ἀνωτ. σ. 589) καὶ σὲ ἀντίθεσι πρὸς τὸν ἀγγελιοφόρο, ὁ ὁποῖος πιστεύει ὅτι ὁ

φθόνος τῶν θεῶν συνέβαλε στὴν ἥττα τῶν Περσῶν (βλ. ἀνωτ., σ. 593), ἀποδίδει τὴν καταστροφή τοῦ Ξέρξη στὴν νέμεσι τῶν θεῶν διὰ τὴν ἀλαζονεία τοῦ γιου τοῦ καὶ τὶς ἀνόσιες πράξεις τῶν στρατιωτῶν του¹³. Στοὺς ἀνωτέρω στίχους ὁ Δαρεῖος λεπτομερῶς ἀνέφερε τὰ φρικτὰ ἀνοσιουργήματα, τὰ ὅποια συνειδητῶς διέπραξε ὁ περσικὸς στρατὸς ἐξ αἰτίας τῆς ὕβρεως καὶ τῆς ἀσέβειας του.

Κλείνοντας ὁ Δαρεῖος τὸ θέμα τῶν θεσφάτων μὲ μίαν γνωμικὴ καὶ μεταφορικὴ μεγαλοπρέπεια¹⁴ τονίζει:

Τόσος γὰρ ἔσται πέλανος αἵματοσφαγῆς
πρὸς γῇ Πλαταιῶν Δωρίδος λόγχης ὕπο·
θῖνες νεκρῶν δὲ καὶ τριτοσπόρῳ γονῇ
ἄφωνα σηματοῦσιν ὄμμασιν βροτῶν
ὥς οὐχ ὑπέρφεν θνητὸν ὄντα χρῆ φρονεῖν. (816-820)

Δηλ. «Διότι τόσον πολὺ πηκτὸ αἷμα φονικὸ θὰ εἶναι πλησίον τῆς γῆς τῶν Πλαταιῶν ἀπὸ λόγχης δωρική· σωροὶ νεκρῶν δὲ μέχρι καὶ μετὰ τρεῖς γενεές ἄφωνα θὰ καθιστοῦν σαφὲς στὰ μάτια τῶν ἀνθρώπων ὅτι δὲν πρέπει, ἐφ' ὅσον εἶναι κανεῖς θνητὸς, νὰ υπερηφανεύεται ὑπὲρ τὸ μέτρον».

Οἱ στίχοι αὗτοὶ ἀποτελοῦν τὴν κεντρικὴ ἰδέα τοῦ δράματος καὶ παρουσιάζουν τὴν φρικτὴ εἰκόνα τοῦ ὀλέθριου αὐτοῦ πολέμου, ποὺ εἶναι προῖον παθολογικῆς οἰήσεως καὶ ἀφύσικης ἀσέβειας, ἀλλὰ συγχρόνως προτρέπουν ἔμμεσα τοὺς Ἀθηναίους, ὕστερα ἀπὸ τὴν τόσον καταπληκτικὴ νίκη, τὴν ὅποια περιῆγαγον, πρὸς σωφροσύνη καὶ εὐσέβεια. Οἱ σωροὶ νεκρῶν ἄφωνα θὰ διακηρύττουν ὅτι ὁ θνητὸς δὲν πρέπει νὰ εἶναι ἀλαζών: *θῖνες νεκρῶν...* / *ἄφωνα σηματοῦσιν...* / *ὥς οὐχ ὑπέρφεν*¹⁵ *θνητὸν ὄντα χρῆ φρονεῖν*, παρατηρεῖ ὁ Δαρεῖος. Τὸ *ὑπέρφεν φρονεῖν*¹⁶ διὰ ἓνα θνητὸ σημαίνει ὅτι «εἶναι τόσον πολὺ ὑπερόπτης καὶ ἀλαζών, ὥστε νὰ περιφρονῇ ἀκόμη καὶ τὸν θεόν», ἔτσι ὅπως ἔπραξαν οἱ Πέρσες μὲ τὴν ὕβριν καὶ τὰ ἄθεα φρονήματά των στὴν Ἑλλάδα. Τοῦτο ὅμως ἀπάδει στὴν ιδιότητα καὶ στὴν ἀποστολὴ κάθε συνετοῦ ἀνθρώπου. Ἐνας τέτοιος τρόπος σκέψεως καὶ συμπεριφορᾶς του μέσα στὴν κοινωνία δὲν μένει χωρὶς συνέπειες:

Ὑβρις γὰρ ἐξανθοῦσ' ἐκάρπωσεν στάχυν
ἄτης, ὅθεν πάγκλαυτον ἑξαμᾶ θέρος. (821-822)

13. Βλ. ἀνωτ., ὑποσημ. 6.

14. Βλ. Schulz, ὁ.π., σ. 8.

15. Τὸ ἐπίρρ. *ὑπέρφεν* εἰς μὲν τὸν Φρόνιχον Praep. Soph. p. 89, ἐκδ. de Borries (= Κρατῖνος 359) ἐρμηνεύεται ὡς συνώνυμο τοῦ *ἄγαν*: *μηδὲν ὑπέρφεν*· *ἐπὶ τοῦ μηδὲν ἄγαν*, εἰς δὲ τὸν Ἡσύχιον ὡς συνώνυμο τοῦ *ὑπεράγαν*: *ὑπέρφεν*· *ὑπεράγαν*.

16. Περὶ τῆς φράσεως *ὑπέρφεν φρονεῖν* βλ. Korzeniewski, ὁ.π., σ. 571 καὶ Schulz, ὁ.π., σ. 8 κ.έ.

Δηλ. «Διότι ἡ ἀλαζονεία, ὅταν ἀνθίξει, συνήθως παράγει ὡς καρπὸ τὸν στάχυ τῆς ἀμαρτίας καὶ τῆς συμφορᾶς, ἀπὸ ὅπου θερίζει συγκομιδὴ γεμάτη ἀπὸ κλάμα».

Ὅπως, λοιπόν, ὁ σῖτος βλαστάνει καὶ ἀναπτύσσεται, ἀνθίζει καὶ παράγει τὸν καρπὸ του, τὸν στάχυ, τοιοῦτοτρόπως καὶ ἡ ὕβρις βλαστάνει, ἀναπτύσσεται, ἀνθίζει καὶ μίαν ἡμέρα μᾶς δίδει τὸν καρπὸ τῆς, τὴν ἄτην, τὴν σύγχυσι καὶ τὴν τύφλωσι δηλ. τοῦ νοῦ καὶ τέλος τὸ ἀνοσιούργημα καὶ τὴν συμφορὰ. Ἡ ὕβρις συνεπῶς ὡδήγησε τὸν μὲν Ξέρξη στὴν ἐκστρατεία ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος μετὰ τὸν πολυπληθεῖ στρατὸ του καὶ προέβη στὴν γεφύρωσι τοῦ Ἑλλησπόντου, τὸν ὁποῖο διέβη παρὰ τὴν ὑπὸ τῆς Μοίρας ἀπαγόρευσι, τοὺς δὲ στρατιῶτές του ὥθησε στὴν σύλησι τῶν ἀγαλμάτων καὶ στὴν καταστροφὴ τῶν βωμῶν καὶ τῶν ἱερῶν τῶν θεῶν, συνεπεία τῶν ὁποίων ἐπακολούθησαν ἡ ἥττα καὶ ἡ συμφορὰ των.

Καὶ ὁ Δαρεῖος συνεχίζει, συμβουλευοντας τὸν Ξέρξη καὶ τοὺς ὑπηκόους του:

*Τοιαῦθ' ὁρῶντες τῶνδε τὰπιτίμια
μέμνησθ' Ἀθηναίων Ἑλλάδος τε, μηδέ τις
ὑπερφρονήσας τὸν παρόντα δαίμονα
ἄλλων ἐρασθεὶς ὄλβον ἐκχέη μέγαν. (823-826)*

Στὸ χωρίο αὐτὸ ὁ Δαρεῖος συμβουλεύει τοὺς Πέρσες, βλέποντας τὴν τιμωρίαν, πὺ ὑπέστησαν διὰ τὰ ἀνοσιουργήματά των, νὰ θυμοῦνται τὴν Ἀθήνα καὶ τὴν Ἑλλάδα, καὶ κανεὶς νὰ μὴ περιφρονήσῃ ἀπὸ ἀλαζονείας τὴν δικὴν του εὐτυχίαν καὶ ποθέσῃ τὴν εὐτυχίαν τῶν ἄλλων, διότι ὑπάρχει ὁ κίνδυνος νὰ ἀπολέσῃ καὶ τὸν δικό του μέγαν ὄλβον. Ἐδῶ βέβαια ὁ Δαρεῖος ὑπαινίσσεται τὸν γιό του τὸν Ξέρξη, ὁ ὁποῖος δὲν ἀρκέσθηκε στὸν μέγαν πλοῦτο, πὺ τοῦ ἄφησε πεθαίνοντας, ἀλλὰ ἀπὸ πλεονεξία καὶ ματαιοδοξία ἐπιχείρησε νὰ σφετερισθῇ καὶ τὸν πλοῦτο τῆς Ἑλλάδος μετὰ ἀποτέλεσμα νὰ χάσῃ καὶ αὐτὸν πὺ ἐκληρονόμησε ἀπὸ τὸν πατέρα του (μηδέ τις... ὄλβον ἐκχέη μέγαν). Ἀπὸ αὐτὰ διαπιστώνομε ὅτι ὁ ὄλβος, ὁ ὑπερβολικὸς δηλ. πλοῦτος, ἐπιφέρει τὴν πλησμονή, τὸν κόρον¹⁷, ὁ ὁποῖος κατὰ τὸν Σόλωνα¹⁸, προξενεῖ τὴν ὕβριν:

*Τίτκει γὰρ κόρος ὕβριν, ὅταν πολλὸς ὄλβος ἐπιηται
ἀνθρώποις ὅπόσοις μὴ νόος ἄρτιος ᾗ.*

(3, 9 [5D. = 5+6+7 W.])¹⁹

17. Σχετικὰ μετὰ τὴν ὑπερβολικὴ ἐπιτυχίαν, τὸν κόρον καὶ τὴν ὕβριν βλ. Dodds, ὁ.π., σ. 43.

18. Βλ. Ἀριστοῦ. Σκιαδᾶ, «Ἀρχαῖκός Λυρισμός 1», Ἀθήνα 1979, σ. 165 κ.έ.

19. Βλ. Σκιαδᾶ, ὁ.π., σ. 169 κ.έ.

Δηλ. «Ὁ κορεσμὸς γεννᾷ τὴν ὕβριν, ὅταν πολὺς ὀλβος ἀκολουθῇ ἔσους ἐκ τῶν ἀνθρώπων, στοὺς ὁποίους δὲν ὑπάρχει σύνεσις».

Οἱ ἄνθρωποι ἄνθρωποι, λοιπόν, ἐπιδιώκουν διαρκῶς νὰ ἀποκτοῦν περισσότερον ὀλβον. Στὴν περίπτωσι αὐτὴ ἐπέρχεται ὁ κόρος, πρόξενος τῆς ὕβρεως, ἡ ὁποία τοὺς ὀδηγεῖ στὴν ἀδικία καὶ στὴν συμφορά. Τότε παρεμβαίνει ἐσπευσμένα τὸ θεῖον, ἡ θεία δίκη εἴτε ὡς δαίμων εἴτε ὡς θεὸς εἴτε ὁ ἴδιος ὁ Ζεὺς, διὰ νὰ ταπεινώσῃ καὶ νὰ τιμωρήσῃ τοὺς ἀλαζόνες καὶ τοὺς ἀσεβεῖς διὰ τῆς αἵτης, ἡ ὁποία ἐπιφέρει τὴν σύγχυσι καὶ τὴν τύφλωσι τοῦ νοῦ των (νόσον φρενῶν 750) ἔτσι, ὥστε νὰ παρασύρωνται σὲ ἐγκληματικὰς ἐνέργειες, ὅπου ἐλλοχεύει ἡ συμφορά. Τὸν τελευταῖο ὅμως λόγο, κατὰ τὸ εἶδωλο τοῦ Δαρεῖου, ἔχει ὁ Ζεὺς:

*Ζεὺς τοι κολαστὴς τῶν ὑπερκόμπων ἄγαν
φρονημάτων ἔπεστιν, εὐθυνος βαρὺς. (827-828)*

Δηλ. «Ὁ Ζεὺς προΐσταται βέβαια ὡς τιμωρὸς τῶν πάρα πολὺ ἀλαζονικῶν σκέψεων, δικαστὴς αὐστηρὸς».

Ὁ Ζεὺς ρυθμίζει τὶς σχέσεις θεῶν καὶ ἀνθρώπων, διὰ νὰ εὐρίσκωνται αὐτὰς σὲ αὐστηρὴ ἰσορροπία, ὥστε νὰ μὴ κλονίζεται ἡ ἁρμονία τοῦ κόσμου, δοθέντος ὅτι ἡ ἀταξία καὶ ἡ ἀθλιότης εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ἀδικίας, τῆς ἀσέβειας καὶ τῆς ἀλαζονικῆς συμπεριφορᾶς τῶν ἀνθρώπων. Χαρακτηριστικὸ εἶναι ὅτι ὁ Πλάτων κατατάσσει τὴν ἀδικία μαζὶ μὲ τὴν ὕβριν, ἡ ὁποία συνοδεύεται μὲ ἀφροσύνη²⁰.

Συμβουλευόντας, τέλος, τὸν Χορὸ ὁ Δαρεῖος προσθέτει:

*Πρὸς ταῦτ' ἐκεῖνον, σωφρονεῖν κεχρημένον,
πινύσκειτ' εὐλόγοισι νουθετήμασιν,
λῆξαι θεοβλαβοῦνθ' ὑπερκόμπῳ θράσει. (829-831)*

Δηλ. «Δι' αὐτοὺς τοὺς λόγους ἐκεῖνον, ποὺ ἔχει ἀνάγκη νὰ εἶναι σώφρων, νὰ τὸν συνετίζετε μὲ κατάλληλες νουθεσίες, διὰ νὰ παύσῃ νὰ φέρεται ἀσεβῶς πρὸς τοὺς θεοὺς ἀπὸ ἀλαζονικὸ θράσος».

Ὁ Δαρεῖος μὲ τὰ λόγια αὐτὰ δηλώνει ὅτι ἐκεῖνο ποὺ συνέβαλε στὴν ἀποτυχία τῆς ἐκστρατείας καὶ στὴν καταστροφὴ τῆς περσικῆς στρατιᾶς εἶναι πρῶτον ἡ ἀφροσύνη τοῦ Ξέρξη καὶ δεύτερον ἡ ἀλαζονεία καὶ ἡ ἀσέβειά του. Ὁ Αἰσχύλος ὡς κατ' ἐξοχὴν θρησκευτικὸς ἄνθρωπος διακηρύσσει σὲ ὁλόκληρὴ τὴν τραγῳδίᾳ τὴν εὐσέβεια καὶ τὴν δικαιοσύνη καὶ ἀπορρίπτει τὴν ἀδικία καὶ τὴν ὕβριν. Ἔτσι ἡ νίκη τῶν Ἑλλήνων δὲν εἶναι ἔργο μόνον τῆς ἀνδρείας των, ἀλλὰ καὶ τῆς βοήθειας τῶν θεῶν²¹. Δι' αὐτὸ ὁ ποιητὴς διὰ στόματος τοῦ Δαρεῖου συμβουλεύει

20. Πλάτ. Νόμ. 906a-b Φθερίζει δὲ ἡμᾶς ἀδικία καὶ ὕβρις μετὰ ἀφροσύνης, σφίξει δὲ δικαιοσύνη καὶ σωφροσύνη μετὰ φρονήσεως...

21. Περισσότερα βλ. Wecklein-Ζωμαρίδου, ὁ.π., σ. 57 κ.έ. Ἄς σημειωθῇ ὅτι τὸ ἴδιο

τοὺς γέροντες τοῦ Χοροῦ νὰ συνετίσουν μὲ κατάλληλες νουθεσίες τὸν Ξέρξη, ὁ ὁποῖος ἔχει ἀνάγκη νὰ εἶναι σώφρων, διὰ νὰ παύσῃ νὰ ἀσεβῇ πρὸς τοὺς θεοὺς ἀπὸ ἀλαζονικὸ θράσος (... ἐκεῖνον, σωφρονεῖν κεχρημένον, / πινύσκει' εὐλόγοις νουθετήμασιν, / λήξαι θεοβλαβοῦνθ' ὑπερκόμπω θράσει.).

Μετὰ τὴν ἐκ νέου κατάβασι τοῦ Δαρείου στὸν Ἄδην παρουσιάζεται ἐπὶ τῆς σκηνῆς στὴν Ἑξοδο τοῦ δράματος ὁ Ξέρξης. Ἡ θλιβερὴ ἐμφάνισί του προκαλεῖ τὸν οἶκτο τῶν θεατῶν, οἱ ὁποῖοι ἀντικρύζουν τὸν βασιλιᾶ τῶν νὰ ἐπιστρέφῃ ἀπὸ τὸν πόλεμο χωρὶς μεγάλῃ συνοδείᾳ καὶ χωρὶς τιμὲς θριάμβου, ἡττημένος, γεμᾶτος ντροπῇ καὶ μεταμέλεια διὰ τὴν οἰκτρὴ ἀποτυχία του. Συντετριμμένος καὶ ταπεινωμένος ξεσπᾷ σὲ θρῆνον:

ὦ ἰώ,
 δύστηνος ἐγὼ στυγερᾶς μοῖρας
 τῆσδε κυρήσας ἀτεκμαρτοτάτης,
 ὡς ὠμοφρόνως δαίμων ἐνέβη
 Περσῶν γενεᾷ· τί πάθω τλήμων;
 Λέλυται γὰρ ἐμῶν γνίων ῥόμη.
 Τῆνδ' ἡλικίαν ἐσιδόντ' ἀστῶν,
 εἴθ' ὄφελε, Ζεῦ, καμῆ μετ' ἀνδρῶν
 τῶν οἰχομένων
 θανάτου κατὰ μοῖρα καλύψαι. (908-917)

Δηλ. «Ἀλλοίμονο ἀλλοίμονο, ὁ δυστυχὴς ἐγὼ, ποῦ ἔτυχα αὐτὴν ἐδῶ τὴν μισητὴ μοῖρα τὴν ἐντελῶς ἀπροσδόκητη, πόσο σκληρὰ καταπάτησε ὁ δαίμονας τὴν γενιὰ τῶν Περσῶν· τί ἔπαθα ὁ δυστυχὴς; Διότι ἔχει παραλυθῇ ἡ δύναμι τῶν γονάτων τῶν δικῶν μου. Καθὼς ἀντίκρυσα αὐτοὺς ἐδῶ τοὺς ἡλικιωμένους ἀπὸ τοὺς πολῖτες, μακάρι, Δία, μαζί μὲ τοὺς ἄνδρες, ποὺ ἔχουν σκοτωθῇ, νὰ σκέπαζε καὶ μένα ἡ μοῖρα τοῦ θανάτου».

Οἱ στίχοι αὗτοι καταδεικνύουν τόσο τὴν εἰκόνα τῆς μεγάλῃς καταστροφῆς τῶν Περσῶν, ὅσον καὶ τὴν τραγικὴ κατάστασι τοῦ Ξέρξη, ὁ ὁποῖος προσπαθεῖ νὰ μετατοπίσῃ τὴν εὐθύναν του διὰ τὴν ἥττα αὐτῇ στὴν ὀλέθρια μοῖρα, ποὺ τὸν βρῆκε ἀπρόσμενα, καὶ στὸν σκληρόκαρδο δαίμονα, ποὺ ἔπεσε ἄγρια ἐπάνω στὴν γενιὰ τῶν Περσῶν (δύστηνος ἐγὼ στυγερᾶς μοῖρας / ..., / ὡς ὠμοφρόνως δαίμων ἐνέβη / Περσῶν γενεᾷ). Παρὰ ταῦτα ὅμως ὁ ἴδιος αἰσθάνεται ὡς ὑπεύθυνος τῆς ὅλης συμφορᾶς. Ἡ ἥττα αὐτῇ τοῦ θεωρουμένου ἀρχικῶς ὡς ἀήττητου στρατοῦ ἀπεκάλυψε τὴν μικρότητα καὶ τὴν ἀνικανότητα τοῦ θουρίου

ὑποστηρίζει καὶ ὁ Ἡρόδοτος διὰ στόματος τοῦ Θεμιστοκλῆ: «Τάδε οὐκ ἡμεῖς ἀπειργασάμεθα, ἀλλὰ θεοί τε καὶ ἥρωες, οἱ ἐφθόνησαν ἄνδρα ἓνα τῆς τε Ἀσίας καὶ τῆς Εὐρώπης βασιλευσai, ἐόντα ἀνόςιον τε καὶ ἀτάσθαλον· ὅς τά τε ἰρὰ καὶ τὰ ἴδια ἐν ὁμοίῳ ἐποιέετο, ἐμπιπράς τε καὶ καταβάλλων τῶν θεῶν τὰ ἀγάλματα» (8, 109).

ἄρχοντας²², ὁ ὁποῖος τὸν ὠδήγησε στὴν καταστροφή. Δι' αὐτὸ ὁ Ξέρξης τώρα ἐκφράζει στοὺς στίχους αὐτοὺς τὴν εὐχή νὰ εἶχε καὶ αὐτὸς τὴν τύχη τὴν ἴδια μὲ ἐκείνους, ποὺ ἔπεσαν στὴν Σαλαμῖνα (Εἴθ' ὄφελε, Ζεῦ, κάμῃ μετ' ἀνδρῶν / τῶν οἰχομένων / θανάτου κατὰ μοῖρα καλῦψαι.).

Τελειώνοντας συμπερασματικὰ ἐπισημαίνω τὰ ἑξῆς: Ὅπως ἔχω ἤδη ἀναφέρει (βλ. ἀνωτ., σ. 604 κ.έ.), ὁ ὄλβος προκαλεῖ τὴν ὕβριν καὶ συγχρόνως ἐπιφέρει τὸν κόρον, ὁ ὁποῖος προξενεῖ ἔτι περισσότερον τὴν ὕβριν. Τότε παρεμβαίνει ἡ θεία δίκη εἴτε ὡς δαίμων ἢ θεὸς εἴτε ὁ ἴδιος ὁ Ζεὺς καὶ τιμωρεῖ τὸν ὕβριστήν, τὸν βίαιο καὶ ἀλαζονικὸ ἄνθρωπο δηλ., διὰ τῆς ἄτης²³. Στὴν περίπτωσι τῆς ὅλης συμπεριφορᾶς τοῦ Ξέρξη κατὰ τὴν ἐν λόγῳ ἐκστρατεία παρατηροῦμε τρεῖς βαθμίδες: Ὁ ἁ' εἶναι ἡ κατάστασι τῆς νόσου φρενῶν (status) ὡς ἔργου ἑνὸς δαίμονος ἐξ αἰτίας τῆς ὕβρεως. Ὁ β' εἶναι ἡ ἐκστρατεία κατὰ τῆς Ἑλλάδος καὶ ἡ γεφύρωσι τοῦ Ἑλλησπόντου (actus) ὡς τὰ ἐπακόλουθα καὶ οἱ καρποὶ τῆς νόσου φρενῶν καὶ ἡ γ' εἶναι ἡ ἥττα τοῦ Ξέρξη καὶ ἡ καταστροφή τοῦ περσικοῦ στρατοῦ. Ἔτσι ἐρμηνεύει ὁ Αἰσχύλος τὰ ἀνωτέρω γεγονότα στὴν τραγωδία Πέρσαι. Ὅπως πολὺ εὐστοχα ἔγραψε ὁ Kitto²⁴, «ὁ Αἰσχύλος δὲν ξεκίνησε νὰ συνθέσῃ γιὰ τὴν σκηνή, ἕνα ἔργο γιὰ τὸν πανηγυρισμὸ τῆς Σαλαμῖνας καὶ τῶν Πλαταιῶν, ἀλλὰ νὰ δημιουργήσῃ δράμα, πάνω στὸ θέμα τῆς ὕβρεως καὶ τῆς ἀναπόφευκτης τιμωρίας της. Ὅποιος πατριωτικὸς πανηγυρισμὸς ὑπάρχει ἐδῶ εἶναι συμπτωματικὸς.» Ὅντως ὁ στόχος τοῦ «θεολόγου» Αἰσχύλου ἦτο νὰ διδάξῃ τὴν σωφροσύνη, τὴν δικαιοσύνη καὶ τὴν εὐσέβεια στοὺς ἀνθρώπους, οἱ ὁποῖοι ὀφείλουν νὰ ἀπέχουν πόρρω τῆς ἀλαζονείας, τῆς ἀφροσύνης, τῆς ἀδικίας καὶ τῆς ἀσέβειας καὶ νὰ ἀκολουθοῦν στὴν ζωὴ των τὸ μέτρο καὶ τὴν λογικὴ.

ZUSAMMENFASSUNG

Ant. Dem. Papanikolaou, «Ὕβρις und νόσος φρενῶν in der Tragödie Perser des Aischylos».

In diesem Aufsatz wird die ὕβρις und νόσος φρενῶν bei Aischylos' Perser erforscht.

22. Πβ. Kierdorf, ὁ.π., σ. 73.

23. Ὁ R. E. Doyle στὴν ἐργασία του «Ἄτη: its use and meaning. A study in the Greek poetic tradition from Homer to Euripides.» Fordham University Press, 1984 γράφει ὅτι τρία εἶναι τὰ στάδια, κατὰ τὰ ὁποῖα συντελεῖται ἡ ὕβρις: ὁ ὄλβος, ἡ ὕβρις καὶ ἡ ἄτη.

24. H. D. F. Kitto, «Ἡ Ἀρχαία Ἑλληνικὴ Τραγωδία.» Μετάφρασις Λ. Ζενάκος. Ἐκδόσεις Δημ. Ν. Παπαδήμα, Ἀθήνα 1968, σ. 47.

In den ersten Versen der Perser ahnen die πιστοί, die den Chor bilden, Gefahr für Xerxes und fürchten um seine Rückkehr (8-15; 59-64 und 115-125). Eine solche Angst hat auch die Königin Atossa für ihren Sohn (161), die weiss, dass «grosser Reichtum das Glück zerstört» (163 ff.). Die am Anfang leise aufsteigende Furcht wird zunächst zurückgedämmt durch das Vertrauen auf die Überlegenheit und Stärke des persischen Heeres. Sie drängt aber neu hervor und steigt mit einem besonders bangen Traum und einem bösen Vogelzeichen der Königsmutter, die sie erzählt (176 ff.). Der Chor rät ihr zum Gebet an Dareios (215 ff.). Während Atossa das Opfer vorbereitet, kommt der Bote aus Salamis und meldet welches Unheil das Perserheer getroffen hat (249 ff.). Die Überlegenheit der persischen Seemacht ist durch die exakten Zahlen eindrücklich nachgewiesen und einleitend (337 f.) und abschliessend (344) deutlich festgestellt. Der Bote glaubt dass ein Daimon das persische Heer aber trotzdem vernichtet, indem er ungleiche ῥάχη in die Waagschalen legte; Götter halfen der griechischen Seite und schützten die Stadt der Göttin Palas (345-347).

Die ὕβρις des Xerxes war, dass er die Griechen knechten wollte (234); seine ὕβρις ging weiter, selbst den Hellespont wollte er zum Sklaven machen (745) und hoffte über Posseidon Herr zu werden (750). Diese unnatürliche ὕβρις hat Xerxes ins Verderben gezogen (813 f.; 820 ff.); sein Heer musste untergehen, weil er durch seinen Zug nach Hellas die ihm gesetzten Grenzen —göttliche Grenzen— missachtet hatte (101 [94] - 114 [106]). Die Überbrückung des Hellespont und die gewaltige Grösse des Heeres (65-80; 745-752) waren die wichtigsten Ursachen der Niederlage bei Salamis. Was über menschliches Mass hinausgeht, ist ὕβρις: οὐχ ὑπέρφρου θνητὸν ὄντα χρὴ φρονεῖν (820). Seine Jugend (782) und Unwissenheit (372 f.; 454) involvieren die Unbesonnenheit (725; 749). Seine Torheit und sein Verhängnis entspringen jugendlichem Übermut. Dareios sieht diese Freveltaten des Xerxes als Wirkung der νόσος φρενῶν (750 f.). Xerxes' Frevelsinn war in der Tat ein kranker Sinn; der junge König war nicht mehr bei klarem Verstande, so dass er sich Unmögliches zutraute und sich vermass, mit Göttern selbst zu kämpfen. Dareios meint dass ein Daimon kam und Xerxes zu der rasenden Überschätzung seiner Macht verführte. Er war es, der ihm den klaren Blick raubte und jene Verblendung, jene verhängnisvolle νόσος φρενῶν hervorrief, die ihn zu so unklugen Schritten trieb. Xerxes und sein Heer sind also Opfer der ἄτα geworden (93 [107] - 100 [115]), die Zeus endlich strafft; Zeus ist Richter über den Frevel der Menschen (Ζεὺς τοι κολαστὴς τῶν ὑπερκόμπων ἄγαν / φρονημάτων ἔπεστιν, εὐθυνος βαρὺς. 827-828).